

T E R R A

Westerwolda

Tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde

Sterenborg Boerderij en boerenfamilie

pagina 18

Westerwolder heksenprocessen p.5

Jager, fotograaf en avonturier p.8

Bellingwolder in Suriname p.12

Dit tijdschrift is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde

Jaargang 11, nummer 3, winter 2022

prijs: € 4,95

Colofon

Terra Westerwolda is het tijdschrift voor de geschiedenis van Westerwolde. Het is een uitgave van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW), mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde in Bellingwolde. Terra Westerwolda verschijnt drie keer per jaar.

Redactie

Tjarko van Dijk
Lieuwe Jongasma
Lizanne Trenning
Obby Veenstra (namens het MOW)
Geert Volders (hoofredactie)
Erik Wubs (eindredactie)

Vaste medewerkers

André Dümmer (fotografie)
Geert Schreuder (illustraties)

Vormgeving

Janty Heeres, JantyDesign, Rhederveld

Drukwerk en distributie

Wubbe Alvering, Vlagtwedde

Terra Westerwolda en HVW op internet
www.verenigingwesterwolde.nl

Contact met de redactie

Reacties en ideeën voor artikelen zijn welkom bij Geert Volders, telefoon: 06 - 46 54 25 40, e-mail: geert.volders@gmail.com

Lid-abonnee worden?

Zie pagina 35. Terra Westerwolda is voor € 4,95 ook verkrijgbaar bij diverse (boek-)winkels.

Niets uit deze uitgave mag op enigerlei wijze worden overgenomen zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

De redactie heeft ernaar gestreefd de rechten met betrekking tot de afbeeldingen volgens de wettelijke bepalingen te regelen. Zij die menen nog zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich tot de redactie wenden.

Bestuur HVW

Jochem Abbes (voorzitter)
Marten Fokkens (webmaster)
Jan Huizing
Kineke Kuper-Dijkmeijer (secretaris)
Freerk Mol (penningmeester)
Harm Prenger
Geert Volders
Ruut Wegman
Rienhart Wolf

Secretariaat HVW

Kineke Kuper-Dijkmeijer, telefoon:
0599 - 31 35 29, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl

Jaargang 11, nr. 3, winter 2022

Van de redactie

Uiteenlopende verhalen

Geschiedenis zit vol verhalen over mensen die tijdens hun leven verschillende richtingen uitgingen. De mensen uit Westerwolde wiken in dat opzicht niet af. Over mensen uit Westerwolde vallen bijzondere verhalen te vertellen. Het mooie aan een tijdschrift als Terra Westerwolda is dat er ruimte is voor verschillende verhalen, maar ook dat je deze kunt vertellen zonder het eigene van of de link met een specifieke regio uit het oog te verliezen.

In het Terra Westerwolda-winternummer van 2022 lezen wij over families en mensen met uiteenlopende (levens)verhalen. Allemaal hebben ze een link met Westerwolde. Marjan Daanje en Melissa Steenhuis deden onderzoek naar de zeventiende-eeuwse heksenprocessen in Westerwolde. Jacco Prenger schreef over Jan Hubbeling Snelter: jager, fotograaf en avonturier. Jona van Keulen schreef over de familie Wilkens in Suriname, een Groningse familie met roots in Bellingwolde. Redacteur Lizanne Trenning interviewde Freeke Sterenborg-Terpstra en haar zoon Nanne Sterenborg over hun familie en de plek waar ze al generaties lang een boerderij hebben. Petronella J.C. Elema schreef over Elsjen Emens en het rechtsproces waar zij onderdeel van was.

Naast deze verhalen over families en mensen, schreef redacteur Obby Veenstra een column over geuren en historisch onderzoek. Rienhart Wolf en Stijn Arnoldussen deelden inzichten over het archeologisch onderzoek dat momenteel plaatsvindt bij Museum Klooster Ter Apel. Ten slotte schreef redacteur Lieuwe Jongasma een recensie over de *Landschapsbiografie van Westerwolde*.

Erik Wubs

Cover

De naam Sterenborg is verbonden aan de plek waar de gelijknamige familie al generaties lang een boerderij heeft. Schilderij: Geert Schreuder, 2022. Zie: p. 18.

Het volgende nummer
van Terra Westerwolda
verschijnt in het voorjaar
van 2023

Inhoudsopgave

Vaste rubrieken

- 4 Column: in geuren en geuren, nieuwe wegen in historisch onderzoek
- 10 Historische Kring Ter Apel: grondradaronderzoek rond Museum Klooster Ter Apel
- 18 Interview: een gesprek met de familie Sterenberg
- 35 Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde
- 36 Historische actualiteiten

Artikelen

- 5 De heksen van de Ruiten Aa
- 8 Jan Hubbeling Snelter: jager, fotograaf en avonturier
- 12 Naar Suriname en terug: hoe Unico Wilkens en zijn nazaten tot welstand kwamen
- 24 Duiding van de taken van de Onstwedder hoofdonderwijzer
- 29 Elsjen Emens te Wedde: haar geboortedatum en haar huwelijk
- 34 Recensie: Landschapsbiografie van Westerwolde

Het schoolgebouw met links de woning voor de hoofdmeester
pagina 24

De kerk van Wedde waar Elsjen Emens gedoopt werd
pagina 29

In geuren en geuren: nieuwe wegen in historisch onderzoek

door Obby Veenstra, directeur van het MOW

Bij de voorbereiding van onze lopende expositie *De grote nostalgieshow* vonden we dat geur niet mocht ontbreken. Wat is nostalgie tenslotte zonder de geur van grootmoeders appeltaart of de mottenballen in haar kledingkast? Dat bleek best lastig. Geuren zijn vluchtig en zo moeilijk te bewaren. Zoiets als een geurarchief bestaat (nog) niet. En, geuren die nu nog alledaags zijn, zeggen per definitie weinig over vroeger, zijn in zichzelf niet nostalgisch.

Marijk Gerritsma, vrijwilliger bij het MOW en in het dagelijks leven kunstenaar, dook erin. Zij liep letterlijk haar neus achterna. Wat kun je in een potje stoppen en blijft voor je neus herkenbaar? Sommige geuren zijn misschien wel van vroeger, maar vervliegen te snel. Potloodslijpsel bijvoorbeeld verspreidt enkel een vage houtlucht eerder dan dat het je doet denken aan je oude schooletui. Ook bleken bepaalde geuren helemaal niet meer te mogen. Stoffen in bijvoorbeeld mottenballen en carbolineum (denk aan de geur van vroegere tuinhekjes) zijn inmiddels giftig verklaard. Uiteindelijk realiseerde het museum toch nog enkele tientallen geuren, alles van Buisman tot Boldoot, van de geur van zeevakanties tot opa's werkplaats.

Musea gaan steeds vaker over tot het toevoegen van geur aan hun tentoonstellingen. Veel meer dan zicht prikkelt geur je herinneringen én je voorstellingsvermogen. Geuren spreken meer onbewuste delen van je brein aan. Een ervaring in geur is zo veel directer. Niet alleen voor

historische tentoonstellingen, maar ook voor de beleving van schilderijen voegt geur een extra dimensie toe.

Caro Verbeek, onder meer verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam, onderzoekt dit *olfactorisch erfgoed* en adviseert musea. Geuren zijn synthetisch na te maken, maar vragen om veel (bronnen) onderzoek én inlevingsvermogen. In bronnen speurt zij naar vermeldingen van geur en/of stank en naar oude recepten van parfums, balsemvloeistof en zo meer. Los daarvan spelen andere hindernissen. Zo voegde Verbeek bij een schilderij van de Slag bij Waterloo vooral de geuren van 'vluchtende paarden' toe. Bloed- en lijkenlucht zou wel voor meer realisme zorgen, maar bezoekers behoorlijk onwel maken. Geur is tenslotte iets waar je bijna niet aan kunt ontsnappen.

Voor de geschiedenis van geur verricht *Odeuropa* pionierswerk. Dit project werkt aan een online geurencyclopedie, waarbij je op een heel eigen wijze de geschiedenis vanaf 1600 tot het begin van de twintigste eeuw kunt beleven. Als het MOW houden we deze ontwikkelingen met belangstelling in de gaten. En, we hebben natuurlijk onze in huis geurexpert! ■

Ga naar odeuropa.eu voor meer informatie.

Naschrift:

Het onderdeel 'De geur van gummetjes' in *De grote nostalgieshow* is nog tot en met half januari 2023 te ervaren.

Bezoekers in het geurenlab van de tentoonstelling *De grote nostalgieshow*, zomer 2022.

De heksen van de Ruiten Aa (1587-1597)

Aan het einde van de zestiende eeuw vonden in Westerwolde heksenprocessen plaats, maar wat was de reden hiervoor, wie waren hierbij betrokken en welke rol speelde het klooster in Ter Apel hierin?

door Marjan Daanje en Melissa Steenhuis

Tussen 1587 en 1597 vonden drie heksenprocessen in de streek Westerwolde plaats waarbij 23 mensen om het leven kwamen. Door het hoge aantal slachtoffers zijn de heksenvervolgingen in Westerwolde de geschiedenisboeken ingegaan als één van de meest dodelijke heksenprocessen in Nederland. In dit verhaal hadden religie, geld, macht en oorlog een belangrijke rol.

Tot op de dag van vandaag is hekserij een actueel onderwerp. Dit is onder meer te zien aan het feit dat

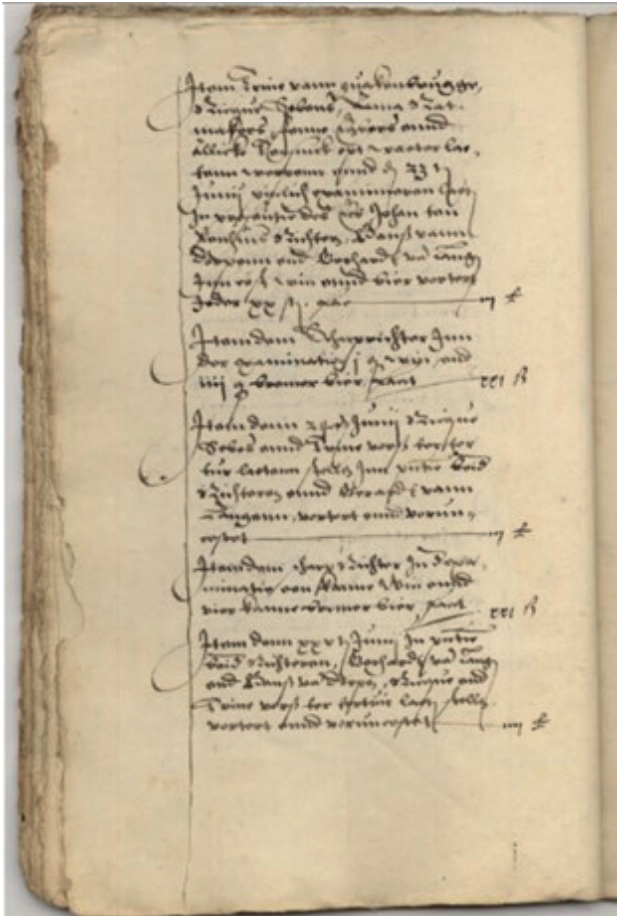
steeds vaker excuses worden aangeboden voor de heksenvervolgingen door leiders van verschillende Europese landen. Zo heeft de Schotse premier Nicola Sturgeon op Internationale Vrouwendag (2022) haar excuses aangeboden voor de heksenvervolging in haar land. Daarnaast worden in Nederland politici afgebeeld als heksen, zoals Sigrid Kaag in een cartoon van het NRC. In een aantal Afrikaanse landen en delen van Zuid-Azië nemen de meldingen van heksenjachten toe.

Onderzoek

Op vijftien februari 2022 zijn wij, Marjan Daanje en Melissa Steenhuis, vanuit de Rijksuniversiteit Groningen naar het Museum Klooster Ter Apel gegaan om voor hun onderzoek te doen naar de Westerwoldse heksenprocessen aan het einde van de zestiende eeuw. Als studentes van de masteropleiding Geschiedenis Vandaag kregen wij de opdracht om de rol van het →

Foto van het monument op de Geselberg. Deze foto is gemaakt door Marjan Daanje op 24 april 2022, in Vlagtwedde.

Rekeningen van de Drost. Scan 52 2583.942.7, Groninger Archieven.

Foto van de Geselberg (of Gieselbaarg). Deze foto is gemaakt door Marjan Daanje op 24 april 2022, in Vlagtwedde.

klooster binnen deze processen te onderzoeken in verband met een geplande tentoonstelling. Het startpunt van ons onderzoek was de veronderstelling dat de prior van het klooster, Johannes Emmen, aanwezig zou zijn geweest bij het Westerwoldse heksenproces van 1587.

Ons onderzoek bestond uit het bestuderen van archiefmateriaal en het contacteren van experts op het gebied van de Westerwoldse geschiedenis. Tijdens drie maanden onderzoek is gekeken naar wie de slachtoffers waren, waarom zij werden veroordeeld, wie de verantwoordelijkheid hiervoor droeg en hoe deze processen zich voltrokken. Hieruit is gebleken dat de meerderheid van de slachtoffers vrouwen waren die zich 'vreemd' gedroegen, een lichamelijke afwijking hadden, goed bij kas zaten of werkten met geneeskrachtige kruiden. De processen vielen onder de verantwoordelijkheid van de drost, hij was de bestuurder van de streek, die ervoor zorgde dat de verdachten werden opgepakt en verhoord.

Door de rekeningen van de drost te bestuderen, kwamen wij erachter hoe de Westerwoldse heksenprocessen zich voltrokken. De drost hield in deze rekeningen een nauwkeurig overzicht bij van zijn inkomsten en uitgaven tijdens deze processen. Hiermee kan ook worden afgelezen hoeveel het kostte om de slachtoffers te veroordelen en wie hiervoor moesten betalen. De meest voorkomende kosten waren het nuttigen van bier en wijn door degenen die tijdens de veroordelingen het vonnis velden.

Heksenproces

Een heksenproces in Westerwolde begon met de koudwaterproef die door de Katholieke Kerk was voorgeschreven aan het einde van de vijftiende eeuw. Hierbij werd de beschuldigde op het water in de gracht van de burcht te Wedde geworpen. Als de aangeklaagde bleef drijven, was dat een bewijs voor hekserij, omdat deze licht genoeg moest zijn om op een bezem te kunnen vliegen. Nadat iemand bleef drijven, volgde meestal drie keer een verhoor waarbij martelingen plaatsvonden. Hierbij werd gebruik gemaakt van ijzeren kettingen, stalen ladders, gewichten en het plantje duivelsdrek. Als de beschuldigten omwille van de pijn hadden bekend, moesten zij hun bekentenissen tijdens de officiële rechtszitting in de kerk te Vlagtwedde herhalen. En als de aangeklaagden hier hun bekentenis hadden ingetrokken, begonnen de pijnlijke verhoren opnieuw.

De meeste beschuldigten werden tot de brandstapel veroordeeld en levend verbrand op de Geselberg om de duivel te verbannen naar de hel. Alle inwoners van Westerwolde waren verplicht bij de verbranding aanwezig te zijn. Tot 1597 zijn hier meerdere keren vrouwen onterecht om het leven gekomen. Alhoewel vanaf die tijd er geen vrouwen meer werden verbrand, is er nog altijd een grimmige sfeer rondom de Geselberg.

Expositie

Aan de hand van deze rekeningen hebben wij ook kunnen aantonen dat niet alleen de prior, maar ook de sub-prior van het klooster, Albertus Hesselen, aanwezig was bij het verhoor van enkele beschuldigde vrouwen. Echter, in deze bronnen stond niet beschreven wat de beschuldigten waren en er was ook geen reden te vinden voor het bijzijn van de leiders van het klooster. Na verder onderzoek te hebben gedaan, hebben wij hierop een vermoedelijk antwoord gevonden. Bent u nieuwsgierig geworden naar onze reden voor de aanwezigheid van de prior en sub-prior bij dit verhoor? Bezoek dan de tijdelijke tentoonstelling *De heksen van de Ruiten Aa* in het Museum Klooster Ter Apel van 24 maart tot en met 16 juli 2023.

In de expositie wordt de vraag beantwoord die aan het begin van dit artikel werd gesteld. Ook wordt hierin geprobeerd een link te leggen tussen de Westerwoldse heksenprocessen en het heden. Daarnaast staan in deze expositie de veroordeelde vrouwen centraal en wordt aan hen een gezicht gegeven door middel van beelden die Ludmilla van der Spoel, een kunstenares uit Enschede, in opdracht hiervoor heeft gemaakt. Een bijzondere activiteit die de bezoeker zelf kan ondernemen, is het volgen van een fietsroute door Ter Apel, Vlagtwedde en Wedde om de tocht af te leggen die de prior en sub-prior van het klooster zelf ook waarschijnlijk hebben gelopen.

Nog altijd valt er veel te leren van de Westerwoldse heksenprocessen. In onze maatschappij die te maken heeft met crisissen, zoals de COVID-pandemie, oorlog in Oost-Europa en influx aan vluchtelingen, is het gemakkelijk om een zondebok te vinden in

vreemdelingen en de schuld op anderen af te schuiven. Kijkend vanuit dit tragische aspect van de Westerwoldse geschiedenis, moeten wij ons afvragen hoe we op een juiste manier met deze kwesties omgaan. ■

Foto van een restant van een heksenritueel op de Geselberg. Deze foto is gemaakt door Marjan Daanje op 24 april 2022, in Vlagtwedde.

Bronnenlijst voor geïnteresseerden die graag meer willen weten over het onderwerp

Achterop, S. H., J. R. Bruning, R. Kraai en C. J. Wegman. *Onder de Clockeslach van Vlachtwedde*. Scheemda, Uitgeverij Actief Scheemda bv, 1985.

Eskes, J. 'Hoe de gereformeerde kerk worstelde met toverij en bijgeloof: Duivelse streken.' *Historiek*, 7 april, 2022. historiek.net/hoede-gereformeerde-kerk-worstelde-met-toverij-en-bijgeloof/143630/

Feith, H. O. 'Bijdrage tot de geschiedenis der Heksenprocessen in de provincie Groningen.' in *Bijdragen voor de Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* 1, ed. I. A. Nijhoff, 47-60. Arnhem: Nijhoff en zoon, 1859.

Kampman, Jacqueline. 'Heksen in Westerwolda: Terug naar de bron.' *Gronings Historisch Jaarboek* (1998): 20-32.

Kampman, Jacqueline en Paul Brood. *De Geschiedenis van*

Westerwolda: Bestuur en Rechtspraak. Groningen: Stichting Gebroeders Hesse Fonds, 1995.

Wegman C. J., en R. M. A. Wegman. *Westerwolders en hun woningbezit van 1568 tot 1829: De Marke Wedde*. Wierden: Wegman, 2004.

Wegman, C. J., en R. M. A. Wegman. *Westerwolders en hun woningbezit van 1568 tot 1829: Het dorp Onstwedde*. Wierden: Wegman, 1995.

Wersing, Martijn van. *In de schaduw van de Geselberg: Twaalfduizend jaar verhalen*. Groningen: Uitgeverij Passage, 2009.

Wever, de R. 'Heksenjacht was het gevolg van ruzie tussen protestanten en katholieken.' *Trouw*, 22 Januari, 2018. www.trouw.nl/religie-filosofie/heksenjacht-was-het-gevolg-van-ruzie-tussen-protestanten-en-katholieken~b084a6d2/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

Jan Hubbeling Snelter: jager, fotograaf en avonturier

De familie Snelter te Wedderveer

Het is in 2022 honderdvijftig jaar geleden dat Jan Hubbeling Snelter is geboren. Een markante persoonlijkheid die in de dorpsgemeenschap van Wedderveer bekend stond als 'Jan Hobbel'. Jacco Pranger herdenkt Snelter en zijn directe familieleden in dit artikel.

door Jacco Pranger

Woonhuis/boerderij Hoofdweg 57-59 Wedderveer van de familie Snelter.

Jan Hubbeling Snelter, rond 1910.

Familie Snelter / Luth te Wedderveer

Geert Snelter, geboren op 25 juli 1835 te Hoorn (Wedde), huwde op 11 december 1869 met Lucretia Hubbeling, geboren 30 december 1849 te Onstwedde. Samen kregen zij drie kinderen:

- Jan (10 oktober 1870 – 19 mei 1951), ongehuwd;
- **Jan (Hubbeling)** (15 oktober 1872 – 13 maart 1953), ongehuwd (de toevoeging Hubbeling is niet bij de burgerlijke stand vastgelegd);
- Teupke (4 januari 1875 – 28 oktober 1946), ongehuwd.

Geert was landbouwer en bewoonde samen met zijn gezin een boerderij te Wedderveer, nu Hoofdweg 57-59. Hij overleed al op 9 mei 1876, op de jonge leeftijd van veertig jaar. Lucretia bleef met haar drie kinderen achter. Op 1 augustus 1879 hertrouwde Lucretia met Geert Rikus Luth (19 augustus 1852 – 1 februari 1915) met wie zij

nog vijf kinderen kreeg. De tweeling Lucretia en Jantje overleed heel kort na elkaar. Moeder Lucretia Hubbeling overleed op 23 december 1926.

- Hendrikus (8 juni 1880 – 24 februari 1922), ongehuwd;
- Christina Hillechina Lucretia (23 november 1881 – 6 december 1965), gehuwd op 11 juli 1923 met Jan van der Meulen;
- Hillechien Gezina (8 augustus 1884 – 9 april 1956), gehuwd op 16 september 1910 met Roelof Jonker;
- Lucretia (11 mei 1886 – 13 april 1887);
- Jantje (11 mei 1886 – 17 juni 1887).

Jager, fotograaf en avonturier

We pakken het verhaal verder op van de familie Snelter en wel bij zoon Jan Hubbeling Snelter. Hij was van beroep landbouwer en molenaar en bewoonde samen met zijn broer en zus, die allen vrijgezel waren, de boerderij aan

de Hoofdweg nummers 57-59. De molen stond achter de boerderij en was afkomstig uit Winschoten waar hij was gebouwd in 1804. De molen werd door de familie Snelter/Luth gekocht in 1883 en verscheept naar Wedderveer. Daar werd de molen herbouwd in 1897 en kreeg het de naam Lucretia Christina. Jan Hubbeling was een echte natuurliefhebber en was daar dan ook vaak te vinden. Hij bemoeide zich niet veel met het werk op het land of de molen en zwierf liever door de natuur als jager en visser. Het geschoten wild nam hij mee naar huis. Daar werden vele dieren geprepareerd, opgezet en in zijn natuurhistorisch kabinet tentoongesteld en soms verkocht aan een belangstellende. Dit kabinet bevond zich in de serre aan de linkerzijde van de woning.

Een andere passie van Jan Hubbeling Snelter was fotografie. Hij legde vele dieren, natuur en dorpsbeelden vast. Als hij een picknick organiseerde in de weiden nabij de boerderij, maakte hij langs het water een opstelling met zelf gemaakte tenten met afbeeldingen van dieren erop. Ook rond de tenten werden voorbeelddieren gelegd en vastgelegd op de gevoelige plaat met de aanwezige mensen erbij. Vaak werden de foto's voorzien van gegevens, onder meer met het jaartal. Ze brengen zo een mooi tijdsbeeld met zich mee. De foto's waren natuurlijk ook voor de verkoop en voor Jan Hubbeling een mooi stukje reclame voor zijn handel. Vaak gebruikte hij ook gedichten en zelf geschilderde dieren afgebeeld op de tenten en of beschreven op de foto's. Jan Hubbeling adverteerde ook in verschillende kranten om zijn handel aan te prijzen. Hij was een echte avonturier die genoot van het leven in de buitenlucht.

De molen Lucretia Christina werd in 1960 afgebroken en verscheept naar Aruba door molenbouwer J.D. Medendorp uit Zuidlaren. Nu doet de molen dienst als een restaurant met de naam 'De Olde molen'. Een deel van het grote archief van Jan Hubbeling Snelter is bewaard gebleven en is nog steeds in bezit van de familie.

Speciaal dank voor info en beschikbaar gestelde foto's door de familie Middel te Wedderveer/Amersfoort. ■

Bronnen

www.allegroningers.nl

www.delpher.nl

In 2023 zal er een fotoboek verschijnen over het dorp Wedderveer. Voor meer info: Jacco Pranger, 06-21831002 of pranger@nieuwbuinen.com

Familie Snelter/Luth, gefotografeerd op 22 december 1907. Bovenste rij v.l.n.r. Jan Hubbeling Snelter, Teupke Snelter, Christina Hillechina Lucretia Luth en Jan Snelter. Onderste rij v.l.n.r. Hillechien Gezina Luth, Lucretia Luth-Hubbeling, Geert Rikus Luth en Hendrikus Luth.

Bij de tent op 1 september 1932 met de familie Feunekes en aan de rechterzijde Jan Hubbeling Snelter.

Poseren bij de tent, met aan de rechterzijde Jan Hubbeling Snelter.

Grondradaronderzoek rond Museum Klooster Ter Apel

Bij de afronding van de restauratie van het klooster in Ter Apel in 1933 werden ten noordoosten van de huidige ingang onverwachts funderingsresten gevonden van een bouwwerk van 15 x 20 meter. Op dat moment was die vondst een onaangename verrassing, want het beschikbare restauratiebudget was reeds verbruikt. Bovendien moest restauratie versneld afgerond worden opdat de minister van Onderwijs, Kunst en Wetenschappen het gerestaureerde klooster hoogstpersoonlijk zou kunnen openen. Zeer waarschijnlijk zijn daarom de funderingsresten vlot weer uit het zicht gewerkt en werd daarna nimmer archeologisch en/of bouwhistorisch onderzoek verricht.

door Rienhart Wolf en Stijn Arnoldussen

Tijdsdruk en beperkte financiering speelden een vergelijkbare rol in 2000 toen – voorafgaand aan de bouw van de huidige westvleugel – archeologisch onderzoek onder andere de resten van een laat middeleeuwse boerderij (1050-1500) en mesolithische haardkuilen (8800-4900 v Chr.) aan het licht bracht. Ook toen was het helaas niet mogelijk om die resten volledig op te graven. Een deel van de middeleeuwse boerderij bevindt zich daardoor waarschijnlijk nog in de bodem naast de geplande nieuwe ingang van de westvleugel.

In 2021 kondigde zich echter een unieke mogelijkheid aan om bovengenoemde locaties archeologisch diepgaand te onderzoeken. De twee oude beuken naast de waterputten bij de ingang van het museum waren

Grondradaronderzoek door Medusa in de praktijk.

jarenlang blikvangers voor de bezoekers. Die bomen waren in een steeds slechtere conditie geraakt doordat met name de wortels door schimmels en paddenstoelen werden aangetast. Kap werd onvermijdelijk vanwege gevaar voor bezoekers en gebouw. Hetzelfde bleek helaas te gelden voor de twee enorme kastanjabomen aan de westzijde van het museum.

Van prikstok naar grondradar

Kap van deze beuken en kastanjes zou betekenen dat er geen bezwaren meer zouden bestaan tegen archeologisch bodemonderzoek ter plekke. Met die constatering volgden de ontwikkelingen elkaar in een hoog tempo op: eind november 2021 werden de kastanjes en de beuken gekapt, in februari 2022 werd door de Stichting Archeologie en Monument (SAM) een onderzoek met de prikstok uitgevoerd om eventuele muurresten op te sporen. Inmiddels was ook het Groninger Instituut voor Archeologie (GIA) van de Rijksuniversiteit Groningen bij dit project betrokken geraakt. De RUG-archeoloog dr. Stijn Arnoldussen begeleidt ook de opgraving door studenten van het voormalige klooster Yesse (bij Haren, Groningen). Bij dat onderzoek was grondradar gebruikt en het vlakke terrein in Ter Apel leek ideaal om ook daar grondradar te gebruiken.

Daarop werd besloten tot integrale inventarisatie van het gehele kloosterterrein met grondradar (maart 2022), mede mogelijk gemaakt door subsidies van Staatsbosbeheer, GIA, gemeente Westerwolde en de Kloosterkerk.

Verrassende bevindingen

De belangrijkste bevindingen van het grondradaronderzoek waren de onmiskenbare aanwezigheid van drie gedempte grachten aan de westkant, tot 20 meter het bos in. Ronduit verrassend was de ontdekking van een ruim 15 meter brede gracht van tenminste 2,5 meter diep, parallel aan de zuidmuur van de kerk, met op de bodem mogelijk puinbrokken. Qua omvang zou er sprake kunnen zijn van een visvijver uit de kloostertijd (voor het bewaren van elders gevangen vis). Op basis van een kaart waarop het klooster door een redoute is omgeven, is niet geheel uit te sluiten dat de brede gracht daarvan onderdeel was. Iets westelijk van het midden van de gracht zijn radarverstoringen te zien, die mogelijk wijzen op een brug of poortgebouw.

Ook aan de noordoosthoek zijn bodemverstoringen zichtbaar, maar die zijn zo talrijk dat een duidelijke fundering daarbinnen niet is te onderscheiden. Mogelijk zijn de sleuven in 1933 weer volgestort met afbraakpuin, maar zijn de funderingen zelf nog aanwezig. De hoop en verwachting is dat de wortels van de beukenbomen in ieder geval hebben voorkomen dat in 1933 alle funderingsresten zijn verwijderd.

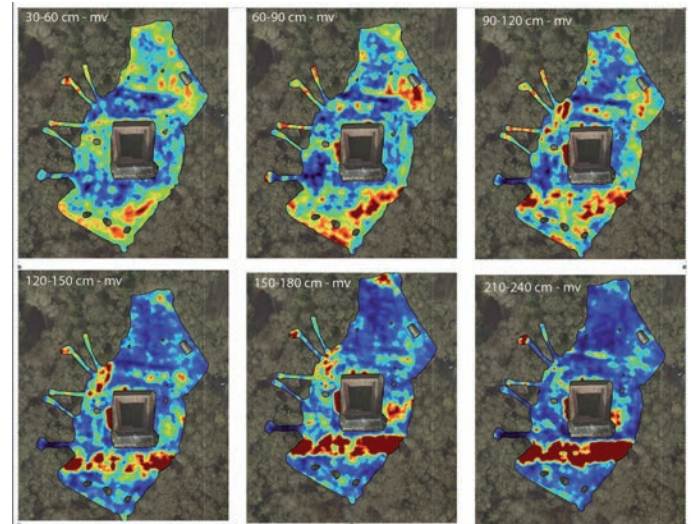
Voorts zijn meerde bouwsporen te onderscheiden op wat grotere afstand van het kloostergebouw. Daarbij gaat het mogelijk om huizen, stallen of andere bouwsels uit de kloostertijd, deels ook op oude kaarten zichtbaar.

Meerjarig opgravingsplan

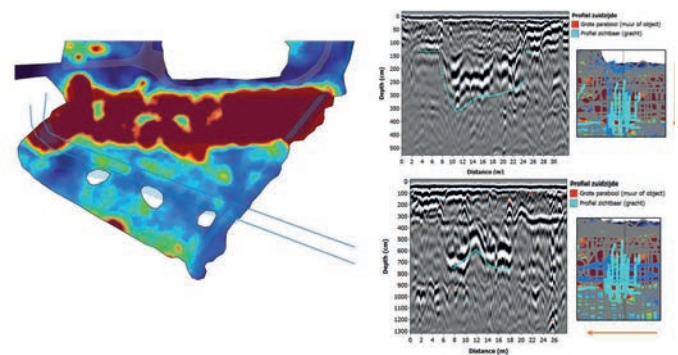
Tezamen met de bevindingen van het bouwhistorisch onderzoek uit 2021 leidden de grondradarbevindingen tot een breed gedragen overtuiging dat verder archeologisch onderzoek zich niet zou moeten beperken tot de locaties van de gekapte bomen, maar dat veel uitgebreider onderzoek gerechtvaardigd is. Duiding van de radarbeelden tegen de achtergrond van eerdere onderzoeken (inclusief het bouwhistorisch onderzoek) leidden tot een schets van de vroege oorsprong van het huidige klooster.

Daarom is gekozen voor een strategisch opgezet meerjaren-opgravingsplan, uitgevoerd door meerdere partijen, ieder met zijn specifieke expertise. Met aanzienlijke financiële steun van de Stichting Gebroeders Hesse Fonds (mei 2022) is dit plan inmiddels goedgekeurd door het bevoegd gezag (juni 2022) en in uitvoering gegaan (augustus 2022). Een eveneens forse bijdrage van de provincie Groningen maakt mogelijk dat in alle fasen van het project het lekenpubliek nadrukkelijk wordt betrokken. Deze publieksparticipatie startte op 31 augustus toen gedeputeerde van Cultuur, mevrouw Wulfse, de eerste spade in de eerste proefsleuf zette. ■

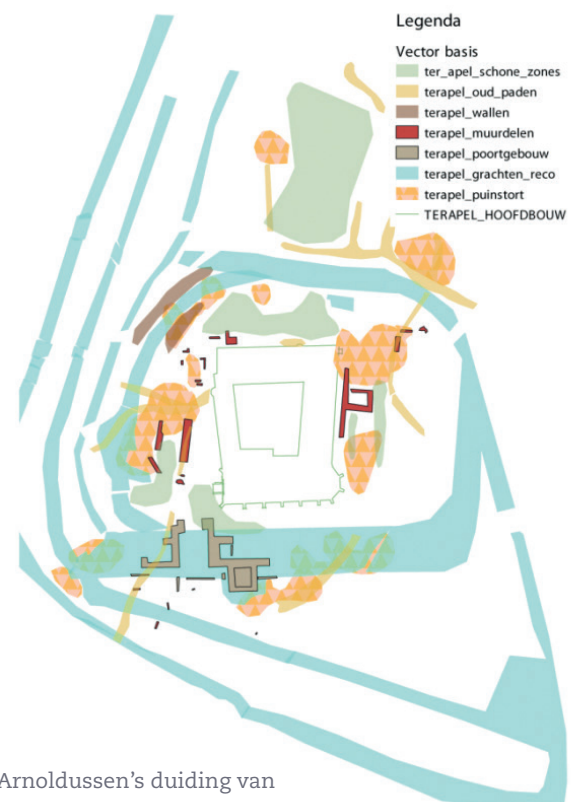
Rienhart Wolf is bestuurslid van Museum Klooster Ter Apel. Stijn Arnoldussen is universitair hoofddocent archeologie aan de Rijksuniversiteit Groningen (RUG).

Enkele voorbeelden van de bevindingen van grondradar.

Grondradaronderzoek ter plaatse van de 18m brede, ca. 2,5 m diepe zuidgracht (Van der Velde 2022, 13 fig. 14).

Arnoldussen's duiding van de grondradarfenomenen.

Naar Suriname en terug

Hoe Unico Wilkens en zijn nazaten tot welstand kwamen

Op 11 oktober 1839 behandelde het Commissariaat voor de Inlandse Bevolking in Suriname het verzoekschrift van de heer Hans Klint. Daarin vermeldde hij dat bij akte van 10 augustus 1832 de heer Unico Wilkens zich borg stelde voor een aantal vrij te laten slaven, maar dat dezelfde Unico Wilkens binnenkort uit de kolonie zou vertrekken en er dus andere borgen moeten worden aangesteld.* De naam Unico Wilkens trok mijn aandacht. Was hij een Groninger?

door Jona van Keulen

Portret van Unico Wilkens (1795-1865) uit circa 1825. Maker onbekend. Dit werk bevindt zich in de collectie van de familie Wilkens. Deze zwart-witfoto komt uit de collectie van het RKD.

Uit Bellingwolde

En inderdaad. Deze in 1839 genoemde Unico Wilkens is geboren in Paramaribo, maar zijn gelijknamige grootvader kwam uit Groningen, en wel uit Bellingwolde, waar hij op 27 december 1739 werd gedoopt als zoon van Wilke Hinderks en Aafke Unikes. Zijn ouders waren beiden geboren in Bellingwolde en trouwden daar in 1723. Unico is vernoemd naar zijn grootvader van moederskant. Zijn grootvader van vaderskant kwam met attestatie uit Leek, maar de familie van moederskant woonde al langer in Bellingwolde en lijkt daar niet onbelangrijk te zijn geweest. In ieder geval is er nog een grafzerk van zijn in 1719 overleden grootvader Unico Aelricks bewaard in de plaatselijke kerk. Bij zijn opneming als lidmaat staat vermeld: landbouwer en grondeigenaar te Bunderneuland. Op de zerk staat dat hij ligt in het graf van zijn oudoom Goosen Schinkel, die richter was. Waarom onze Unico naar Suriname trok is niet duidelijk. Was hij ondernemend, uit zucht naar avontuur, omdat hij niet de oudste zoon was of werd de grond hem te heet onder de voeten?

Portretten van Unico Hendrik Wilkens (1766-1818) en zijn zusje Elizabeth Henriëtte (1780-1794) uit circa 1790. Maker onbekend. Deze werken bevinden zich in een particuliere collectie. Deze zwart-witfoto's komen uit de collectie van het RKD.

Naar Suriname

In de stad Groningen kwam in 1622 een vestiging van de West-Indische Compagnie (WIC), de Kamer Stad en Lande. Van deze compagnie, een handelonderneming, hoopte men dat die net zo winstgevend zou worden als de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) en de besturen van stad en gewest Groningen wilden graag een graantje meepikken: voor de handel en bedrijvigheid, de mogelijkheden voor beleggers en als bron van werkgelegenheid. Er waren redelijk veel Groningers bij deze WIC betrokken, al werden er in de achttiende eeuw al lang geen schepen in de stad meer gebouwd en uitgerust: alles liep via Amsterdam. P.J. van Winter geeft in zijn geschiedenis van de Kamer Stad en Lande aan dat er in de tweede helft van de achttiende eeuw opvallend veel belangstelling in Groningen was voor Suriname, maar dan om daar carrière te maken in het bestuur: "of er een mare door de stad is gegaan". Toen was de WIC ook winstgevend, maar vooral door de slavenhandel.

Uit een bewaard gebleven passagierslijst blijkt dat Unico Wilkens op 7 februari 1758 met het schip Willem Gideon vanuit Amsterdam in Suriname arriveerde. Hoewel de passagierslijsten zeker niet volledig zijn bewaard, is het gezien zijn leeftijd mogelijk zijn eerste reis daarheen. Een paar weken eerder, op 14 januari, kwamen Hendrik en Herman Abraham Wilkens aan. Waren zij familie?

Laatstgenoemden vertrokken weer op 14 september 1759. Voor Unico Wilkens vinden we een vermelding van vertrek op 11 maart 1768 naar Amsterdam, maar dat was tijdelijk, want hij bleef in Suriname wonen en werken. In het Gouvernementsjournaal van Suriname staat de vermelding dat hij met het schip de Vergenoeging uit Amsterdam op 3 juni 1769 aankwam met "desselfs Neger Jonge genaamd Bienvenu". Bleef hij ruim een jaar weg of reisde hij vaker heen en weer?

Carrière en welstand

Op 3 september 1762 ging hij in Paramaribo in ondertrouw met Gabriëlla Susanna van Leeuwaarden, in 1736 in district Para in Suriname geboren. Over haar familie weten we dat haar grootvader rond 1700 al in Suriname woonde en dat haar vader eigenaar was van de plantage Leeuwenburg. Zij overleed in 1776 waarna Wilkens nog twee keer trouwde en in totaal vier kinderen kreeg: twee zoons en twee dochters.

Het lijkt hem in Suriname voor de wind te gaan. Op 31 augustus 1762, dus kort voor zijn eerste huwelijk, kreeg hij zijn aanstelling bij de Sociëteit van Suriname. Die sociëteit bestuurde Suriname en in de resoluties kunnen we de carrière van Wilkens volgen. Hij begon als provisioneel "geswoore clercq", iemand die rechtsgeldige akten mocht opmaken. Op 24 februari 1766 werd hij →

daarnaast tot boekhouder van de sociëteit aangesteld, in 1775 volgde benoeming tot provisioneel eerste exploitateur (deurwaarder) en ten slotte legde hij op 7 december 1778 de eed af als eerste exploitateur. Helaas vermelden deze resoluties steeds alleen de aanstelling en de eedsaflegging. Er volgen regelmatig vermeldingen in de resoluties: over brieven, controle van de boekhouding en aanstellingen tot voogd over wezen of slaven, zowel in het kader van zijn functie als privé. Hij zou exploitateur blijven tot zijn dood in 1793.

Plantages en slaven

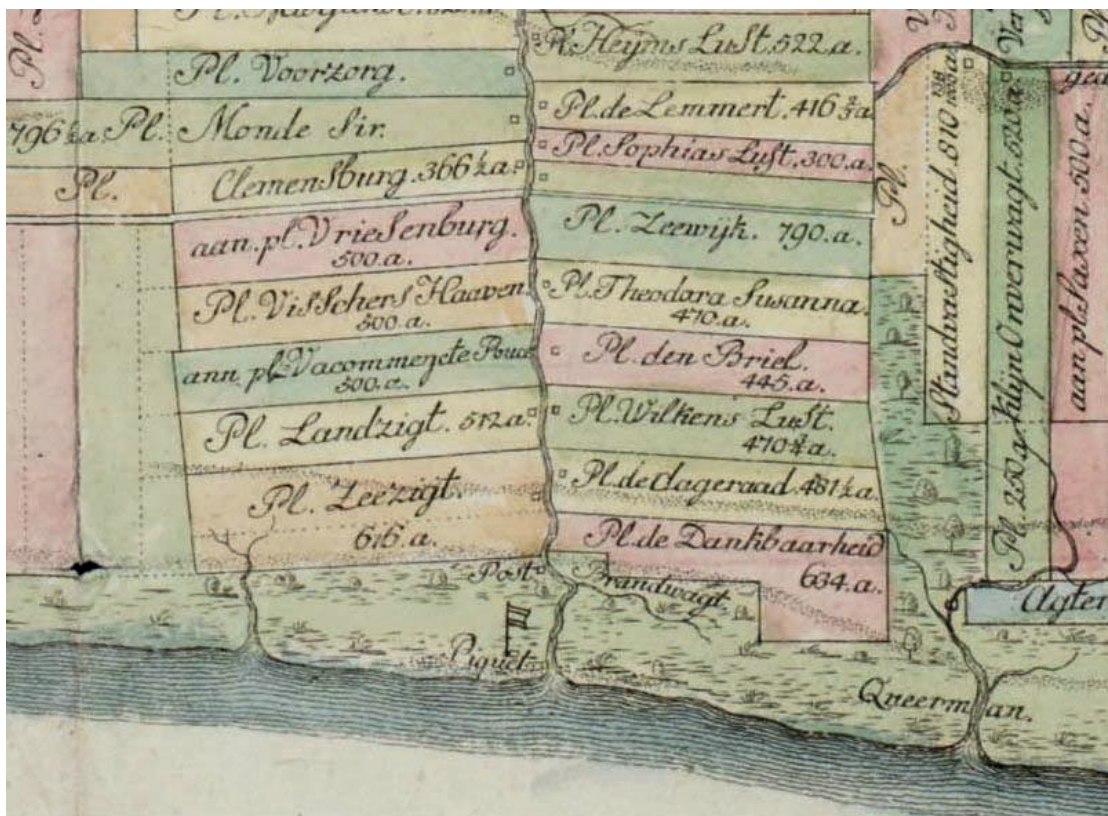
Ook zijn bezit groeide. Hij staat bij zijn overlijden vermeld als eigenaar van meerdere plantages: Cannawappibo (suiker), Scheveningen (koffie en katoen) en Wilkensrust (katoen). De naam van die laatste geeft al aan dat hij die zelf heeft gesticht. Eén keer komt zijn naam voor bij een akte van landuitgifte, die grond zal voor de plantage bedoeld zijn geweest. De andere plantages heeft hij dus aangekocht. Ook verwierf hij het houtland Onverwacht, dat hij tijdens zijn leven alweer verkocht. Bij zijn overlijden in 1793 was hij verder administrateur of huurder van twee plantages. Toen Wilkens in 1758 in Suriname aankwam, maakte die kolonie een bloeitijd door. Het plantagesysteem werd volop ontwikkeld. De belangrijkste producten waren suiker, koffie en katoen, waarvan vooral de suikerverbouw zeer winstgevend was.

Op 28 augustus 1761 maakte hij voor de eerste keer een testament. Toen benoemde hij zijn ouders in Bellingwolde tot erfgenamen en, als zij eerder dan hij zouden overlijden, zijn zussen. In zijn laatste

testament, geschreven op 18 maart 1791 komt de familie in Nederland niet meer voor. Zijn bezit liet hij na aan zijn drie toen nog levende kinderen. Zij mochten de drie plantages niet verkopen of er een hypotheek op leggen. Zelf wil hij het aantal slaven nog tijdens zijn leven brengen op honderdvijftig bij Cannawappibo en bij Scheveningen en Wilkensrust ieder op honderd. Zijn huizen en inboedel moesten verkocht worden en de opbrengst daarvan moest ook gebruikt worden voor de aankoop van slaven.

De volgende generaties

Zijn zoons bouwden verder aan de uitbreiding van het plantagebezit, zoals met de koffieplantage Lustrijk. In 1823 blijkt de familie Wilkens eigenaar van zes plantages en administrateur over nog 22 plantages van anderen. In 1827 kocht men IJvershoop, aangeduid als kostgrond, wat betekent dat daar producten voor eigen gebruik werden verbouwd, inclusief levensmiddelen voor de slaven. De familie hield zich dus nadrukkelijk bezig met het beheer van plantages en bezat zo veel slaven. Oudste zoon Wilko Pieter, geboren in 1763, staat daarnaast in 1794 genoemd als provisioneel exploitateur, maar overleed in datzelfde jaar. Verder was deze zoon huurder van de geotrooieerde drukkerij van de wed. Tresfon, maar hierover is niet meer bekend dan dat er na zijn dood nog jaren rechtszaken waren over gelden. Zijn andere zoon (Unico) Hendrik, geboren in 1766, lijkt zich vooral met de plantages bezig te hebben gehouden. Deze Hendrik had zelf drie zoons, die later ook aangeduid staan als: "geprivilegieerde kruidverkopers" en "Amerikaansch koopman". Zij handelden in producten uit Amerika. Regelmatig adverteerden zij in de

Uitsnede uit de Nieuwe specialkaart van de colonie Suriname door J.H. Moseberg, 1801. Hierop is de plantage Wilkenslust (beter bekend als Wilkensrust) te zien.

'Slavenvertrekken op een plantage' van Jacob Eduard van Heemskerck van Beest, naar Gerard Voorduin, 1860-1862.

Surinaamsche Courant met nieuw aangekomen waren, zoals bloem, bakkeljouw (kabeljouw), makreel en tabak.

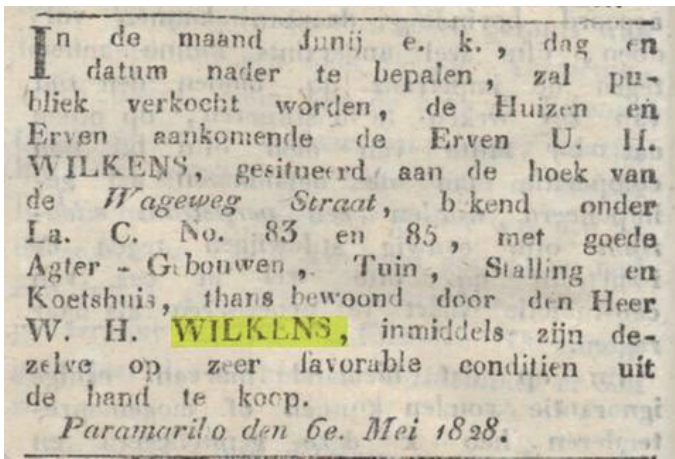
Zo lijken de tweede en derde generaties zich meer bezig te houden met de plantages en met handel dan met bestuursfuncties. Alleen bij kleinzoon Unico, zoon van (Unico) Hendrik en geboren in 1797, zien we weer beide personen. Hij was commissaris van kleine zaken, lid van het Hof van Politie (en Criminele Justitie), maar daarnaast oprichter en lid van de firma Unico Wilkens&Co te Amsterdam. Deze firma beheerde plantages, zowel die van de eigen familie als van anderen en verhandelde de producten. Wilkens verwierf tijdens zijn verblijf in Suriname nog een aantal plantages, maar verkocht die later geleidelijk ook weer. Zo werd de dan al verlaten koffieplantage Wilkensrust in 1835 verkocht.

Allemaal familie?

Hoewel de naam Wilkens in de Surinaamse stukken mijn aandacht trok omdat ik die herkende, vond ik geen direct verband met de familie Wilkens, die in de negentiende eeuw een houthandel in Veendam begon. Tot 1811 kende men in Nederland geen officieel vastgestelde familienamen en mogelijk noemden de nazaten van Wilke Hinderks in Nederland zich anders.

In Suriname werd het patroniem Wilkens wel tot een vaste achternaam, maar deze familie was niet heel groot.

Bij de vrijlating van slaven gaf de eigenaar hen een achternaam, vaak zijn eigen achternaam met het voorvoegsel 'van'. Een Frederik van Wilkens staat vermeld als beheerder van de plantage Wilkensrust. Hij hoeft dus geen familie te zijn. Wel verwant waren de personen met de naam (van) Kenswil. Het was gebruikelijk om kinderen bij slavinnen een anagram of variatie van de eigen familienaam te geven. De familienaam (Van) Kenswil is ook nu in Suriname nog veel voorkomend. In de *Surinaamsche Courant* van 17 oktober 1830 staat bijvoorbeeld in de rubriek 'Transporten' ook die van een huis en erf aan de Weidestraat in Paramaribo aan Anna Petronella van Wilkens, ten behoeve van haar minderjarige kinderen François Johannes Kenswil en Unico Kenswil. Op 26 september 1839 kwam bij het Commissariaat voor de Inlandse Bevolking, die vanaf 1828 Suriname bestuurde, het verzoek om manumissie (vrijlating) aan de orde van de slavin Maria Louisa en haar zoon Unico Hendrik. Zij kozen de familienaam Varenkruid, maar de voornamen van de zoon werpen de vraag op of er een relatie was met de familie Wilkens. →

Advertentie voor de verkoop van bezit van Unico Hendrik Wilkens in Paramaribo, *Surinaamsche Courant* van 6 mei 1828.

Contacten met Nederland

Zoals we zagen, reisde de eerste Unico Wilkens in 1768 (tijdelijk) terug naar Nederland, naar Amsterdam. Of hij nog contacten met familie in Groningen had, weten we niet. Van zijn kleinzoon weten we wel dat hij in ieder geval één keer in de stad kwam. Najaar 1827 bracht hij de doofstomme Rudolf van Bögel naar het bekende instituut van Guyot. Daar moet Rudolf door zijn huidskleur wel zijn opgevalen. Hij leefde sinds 1818 in Suriname, maar kwam uit Afrika. Omdat het houden van slaven in Nederland niet was toegestaan, vroeg en kreeg zijn eigenaresse, mw. A.O.J. Nering Bögel-van der Hoop, de schoonmoeder van Unico Wilkens, toestemming voor zijn vrijlating. Kwam Rudolf door de Groninger connectie van Wilkens bij Guyot terecht? In mei 1831 schreef Wilkens aan het Instituut dat mw. Bögel wil dat Rudolf weer terugkomt. Het instituut betreurde dat omdat de opleiding tot timmerman nog niet is afgerond, maar mevrouw hield vol. Vrijlating was dus een relatief begrip. Hoe ook, op 12 oktober 1831 kregen Rudolf van Bögel uit Groningen en Unico Wilkens uit Amsterdam een

paspoort voor de reis naar Suriname. Bij de laatste staat dat hij retourneert met een Surinaams paspoort, dat is gecontroleerd.

In deze registratie van afgifte van paspoorten voor reizen naar Suriname van het ministerie van Koloniën, aanwezig vanaf 1816, komt de naam Wilkens een paar keer voor. In april 1818 kregen Wilko Pieter en Wilko Hendrik, dan wonend in Elburg, paspoorten. In 1827 reisde Unico Wilkens van Den Haag naar Suriname, en in 1833 opnieuw, nu met bediende Andries. In maart 1834 wilde de vrije Frederika van Wilkens naar Suriname. Uit dit alles komt naar voren dat er steeds vaker heen en werd gereisd.

Terugkeer

In 1839 keerde Wilkens, de kleinzoon van de man uit Bellingwolde, definitief terug naar Nederland. Gezien een bericht in de krant ging zijn vrouw al in 1825 terug naar Nederland, samen met de vrije Frederika. In ieder geval zijn de twee jongste kinderen geboren in respectievelijk Den Haag in 1827 en Amsterdam in 1831. Voor zijn definitieve vertrek uit Suriname verschenen er meerdere advertenties in de krant: een oproep om zaken af te wikkelen, over verkopen van inboedel en onroerend goed en berichten over wie de belangen ging behartigen. Hij vestigde zich eerst Amsterdam en kocht later een landgoed in Voorst.

Zoals we aan het begin zagen, stond Wilkens borg voor een aantal vrijgelaten slaven en moest iemand anders zich voor hem borg stellen, zodat eventuele (financiële) verplichtingen zouden worden nagekomen. Het ging er daarbij om dat de staat geen kosten zou krijgen aan vrijgelaten slaven, die ziek of zwak waren. Steeds meer leden van de familie Wilkens vestigden zich buiten Suriname, vooral in Nederland.

Diorama van de koffie- en katoenplantage Zeezicht, Gerrit Schouten, ca. 1815 - ca. 1821, collectie Rijksmuseum.

In 1863 kwam de formele afschaffing van de slavernij in Suriname, hoewel de voormalige slaven de plicht hadden nog tien jaar op dezelfde plantage te blijven werken, maar in 1863 kregen eigenaren van slaven een vergoeding voor deze onteigening. In de bewaard gebleven lijst van uitkeringen vinden we onder andere vermeld dat Unico Wilkens, grondeigenaar te Voorst, voor 3/8ste eigenaar was van de plantage Cannawappibo waar toen nog 248 slaven werkten. Leden van de familie blijken ook te wonen in Amsterdam, New York, Dresden en Rotterdam. Van twee personen is de verblijfplaats onbekend. Verder komt de firma Wilkens&Co op deze lijst voor als beheerder van plantages voor anderen. Opvallend genoeg vinden we ook Anna Petronella van Wilkens, wonend in Paramaribo, die voor drie slaven werd gecompenseerd en daarnaast elf slaveneigenaren met de familienaam Kenswil.

Welvaart

Leden van de familie Wilkens woonden drie generaties in Suriname. De komst van de eerste Unico Wilkens uit Bellingwolde rond 1760 viel samen met de bloeitijd van de plantage-economie. Bij het vertrek van kleinzoon Unico rond 1840 was dat anders. In die tijd stonden er vele vergelijkbare berichten in de krant. De hoogtijdagen van het plantagesysteem en de mogelijkheden om veel geld te verdienen waren voorbij.

Het was de familie in die tussenliggende jaren financieel voor de wind gegaan en omdat het aantal familieleden in Suriname niet heel groot was, hoefde het bezit ook niet met velen gedeeld te worden. Unico Wilkens bleef nog lang vanuit Nederland handeldrijven, kon zich als landeigenaar terugtrekken in Gelderland en ontving in 1863 nog een grote compensatie, standaard een bedrag van driehonderd gulden per slaaf. Dit leverde hem persoonlijk dus een bedrag op van bijna achtentwintigduizend gulden. Leden van de familie

Wilkens kwamen in bestuursfuncties, verwierven bezittingen en hadden een netwerk tot in de Surinaamse bovenlaag. Zo was de schoonvader van kleinzoon Unico Wilkens, Aubin Nering Bögel, advocaat-fiscaal en hoorde daarmee toen tot de drie hoogste bestuurders in de kolonie. Unico Wilkens en zijn nazaten profiteerden van de aanwezigheid van de kamer van de WIC in Groningen, maakten carrière en vergaarden rijkdom, maar waarschijnlijk merkte Groningen daar niets van.

*Ik gebruik bij voorkeur het woord slaaf in plaats van: tot slaaf gemaakte, maar het is duidelijk dat deze slaven gedwongen uit Afrika vertrokken en op plantages werkten. Helaas weten wij niets over hun behandeling door leden van de familie Wilkens, afgezien van een paar vrijlatingen en de geboorte van kinderen. ■

Bronnen

www.allegroningers.nl, voor het kerkboek van Bellingwolde.

www.allesurinamers.nl, de genoemde bronnen over Suriname zijn allemaal gevonden via links op deze website. Alle gebruikte materiaal is digitaal beschikbaar.

Dalhuisen, Leo en Maurits Hassankhan, (red.), *Geschiedenis van Suriname*. Zutphen, 2018, 3e druk.

Neve, R.G. de, m.m.v. J.R. Smit, 'Genealogie van de met Suriname verbonden tak van het Groningse geslacht Wilkens'. In: *De Nederlandsche Leeuw. Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Geslacht- en Wapenkunde*, 127 (2010), nr. 4-5, p. 164-175.

P.J. van Winter, *De Westindische Compagnie ter kamer Stad en Lande*. Den Haag, 1978.

Freeke en Nanne Sterenborg voor de boerderij in Sterenborg. Foto: André Dümmer, 2022.

Twaalf generaties boeren: de familie Sterenborg in Sterenborg

In gesprek met **Freeke Sterenborg-Terpstra** en **Nanne Sterenborg**

Wie regelmatig wandelt of fietst rondom Onstwedde, zal vast wel eens door het gehucht Sterenborg gekomen zijn. Het gebied bestaat uit niet meer dan een paar boerderijen, waarvan er één bewoond wordt door Freeke Sterenborg-Terpstra. Al eeuwenlang woont de familie Sterenborg in het gehucht dat dezelfde naam draagt. Freeke vertelt, samen met haar zoon Nanne, over de geschiedenis van de familie en boerderij.

door Lizanne Trenning

De boerderij van de familie Sterenborg, hier geschilderd zoals die er rond 1950 uitzag. Schilderij: Geert Schreuder, 2022.

Van het Hogeland naar Westerwolde

Kunnen jullie je voorstellen aan onze lezers?

Freeke: "Ik ben Freeke Sterenborg-Terpstra, tachtig jaar geleden geboren op de Bijmaheerd in Ezinge."

Nanne: "Ik ben Nanne Sterenborg, zoon van Freeke Sterenborg-Terpstra en Geert Sterenborg (geb. 1934, ovl. 2010). Ik ben hier op deze plek geboren en heb er tot mijn achttiende of negentiende gewoond."

Freeke, kunt u vertellen hoe u van Ezinge in het gehucht Sterenborg terecht bent gekomen?

Freeke: "Ik heb Geert ontmoet op een bijeenkomst voor jonge boeren en boerinnen in Stadskanaal. Wij kregen verkering en in 1963 zijn we getrouwd. Zodoende ben ik hier terecht gekomen."

Hoe was dat? U kwam dus van het Hogeland naar Westerwolde.

Freeke: "Toen ik hier voor het eerst kwam in onze verkeringstijd, was het nog een oude boerderij. Mijn schoonvader, Nanne Sterenborg (geb. 1904, ovl. 1985), had klompen voor op de koeiengang en daarnaast klompen voor in huis. Als hij naar binnen ging, wisselde hij de klompen om. Dan liep hij met klompen aan gewoon in de keuken. Het was natuurlijk ook koud en tochtig en de klompen waren dan lekker warm. Verder was hier een zandweg langs de boerderij, dat kende ik niet. Er was geen elektriciteit en geen waterleiding, maar dat was ik wel gewend. In 1962 is er een nieuw voorhuis gebouwd, met elektriciteit, maar nog geen waterleidingen, die kwamen pas later."

Waren er ook overeenkomsten?

Freeke: "Toch ook wel veel. Vooral hard werken, dat moest iedereen."

De boerderij van de familie Sterenborg voor de verbouwing van 1962. Deze boerderij dateerde uit 1857. Foto: Nanne Sterenborg sr. Collectie familie Sterenborg.

Nanne, wat is jouw band met het gehucht Sterenborg?

Nanne: "Ik ben hier geboren en getogen, maar woon inmiddels al dertig jaar in Veenhuizen. Voor mijn studie ben ik naar de stad Groningen verhuisd en later naar Dronten. Nadat ik getrouwd ben, heb ik nog een jaar in Dronten gewoond en toen werd duidelijk dat mijn vader graag op de boerderij hier wilde blijven. Daarnaast kreeg in die periode, aan het einde van de jaren 1980, de ecologische hoofdstructuur steeds meer vorm. Toen hadden wij al in de gaten dat een toekomst voor een landbouwbedrijf op deze plek heel moeilijk zou worden, dus zijn we gaan kijken naar andere locaties. We hebben verschillende boerderijen in de omgeving bekeken en uiteindelijk kwam er een boerderij in Veenhuizen te koop. Dat was voor ons een goede plek waar we meer mogelijkheden hadden en zo zijn we in Veenhuizen terecht gekomen."

Je bent niet de eerste Sterenborger die in Veenhuizen woont en boert.

Nanne: "Dat klopt. Ik moet vaak denken aan het verhaal van mijn opa Nanne Sterenborg. Zijn vader (Geert Jans Sterenborg, geb. 1865, ovl. 1941) had een aantal boerderijen in de omgeving, onder andere deze in Sterenborg en één in Veenhuizen. Toen hij overleed, moesten die verdeeld worden over zijn zoons. Toen zijn er briefjes gemaakt met de boerderijen en het land erop en in een kom gestopt. Ze hebben vervolgens lootjes getrokken om te bepalen wie welke boerderij zou krijgen. Mijn opa trok de boerderij in Veenhuizen. Oom Berend Sterenborg (geb. 1895, ovl. 1954) zat naast hem. Hij had Sterenborg getrokken. Toen hebben ze onderling de lootjes omgeruild, zonder dat hun vrouwen ervan wisten. Mijn oma (Eltje Bruggers, geb. 1907, ovl. 1997) kwam uit Veenhuizen, die had net zo graag daar heen gewild. Maar mijn opa wilde naar Sterenborg, hij had niks met Veenhuizen. Ik heb ook altijd wel het idee gehad dat ik uiteindelijk weer terug wilde naar Sterenborg, maar ik heb destijds met mijn vader afgesproken dat moeder er net zo lang mag blijven wonen als ze wil."

Familiegeschiedenis

Wat kunnen jullie eigenlijk vertellen over de geschiedenis van de familie Sterenborg?

Nanne: "We zijn ooit als Hubbelingh uit Onstwedde gekomen. Een Harmen Boelmans Hubbelingh (geb. ca. 1616, ovl. tussen 1661 en 1668) heeft in 1659 deze boerderij gekocht. Voor die tijd was er al een familie ter Sterenborgh, maar die zijn verdwenen. Harmen Boelmans Hubbelingh heeft toen de boerderij gekocht en de naam ervan overgenomen, dus werd hij een Sterenborger. We hebben dus een naamsverandering ondergaan. Maar dat is nog niet alles, want deze Hubbelingh/Sterenborg had nog drie broers, die uiteindelijk elk een andere achternaam hadden. Als je een eigengeërfde boerderij kocht, nam je de naam van de boerderij over, zoals deze Hubbelingh met de boerderij in Sterenborg, maar ook als je trouwde met een boerendochter waar geen mannelijke opvolger was, nam je haar naam over. Zo zijn er toen uit één geslacht vier verschillende boerderijen en familienamen voortgekomen: Hubbelingh, Nannings, Huisingh en

Sterenborg. De naam Hubbelingh is inmiddels helemaal verdwenen uit de omgeving. Alleen de Hubbelinglaan in Onstwedde herinnert er nog aan.”

Er wordt dus al eeuwenlang geboerd door een Sterenborger op deze plek. Dat is wel bijzonder.

Nanne: “Zeker. En er zijn ook periodes geweest dat er heel veel kinderen waren in een gezin, maar dat er maar een daarvan volwassen werd. De rest overleed jong.”

Freeke: “En wat ik ook heel bijzonder vind, is dat er iedere keer weer een zoon was. Er overleden zoveel kinderen, maar toch was er elke generatie wel weer een zoon die de boerderij over kon nemen.”

Nanne: “Mijn zoon Gert is nu ook boer. Hij is de elfde of twaalfde generatie, afhankelijk van wanneer je begint te tellen. Dat is natuurlijk wel bijzonder, dat er telkens weer een zoon is die op dezelfde plek gaat boeren. We hebben een paar jaar geleden meegedaan met een onderzoek naar de oudste boerderij van Nederland. Daarbij eindigden we op de vierde plek. Je had daarvoor bronnen nodig om te bewijzen dat je familiebedrijf daadwerkelijk zo oud was. Wij hebben alles vrij goed gedocumenteerd, er zijn veel oude contracten en dergelijke.”

Zijn er in die lange familiegeschiedenis ook periodes geweest waarop het voortbestaan van de boerderij in gevaar kwam?

Nanne: “Door de eeuwen heen gebeurt er natuurlijk heel veel. In de jaren dertig van de twintigste eeuw is het echt kantje boord geweest. Mijn opa had toen net de boerderij overgenomen. Naast boer was hij ook fanatiek paardenfokker. Die paarden hebben hem er uiteindelijk doorheen gesleept.”

Freeke: “Financieel gezien was dat een moeilijke tijd. In 1931 had mijn schoonvader de boerderij overgenomen, dus in de crisisjaren. Zijn vader heeft hem toen ook wel de hand boven het hoofd gehouden, wat betreft het betalen van de huur en dergelijke, want het was een ontzettend slechte tijd, er was niks.”

Nanne: “Uiteindelijk moet alles wel meezitten, anders ben je er niet meer als familiebedrijf.”

Het boerenleven en de boerderij

Hoe is het boerenbedrijf veranderd door de jaren heen?

Nanne: “Het was vroeger een gemengd bedrijf, dus een combinatie van vee en landbouw. De omgeving bestond uit kleine stukjes akkerbouw, eigenlijk zoals het nu ook weer is. Daarnaast was er veel gras en heide. Het was een totaal andere wereld wat dat betreft. De landbouw was heel extensief. Aan de ene kant was dat hard werken, maar aan de andere kant was het niet zo'n gejaag.”

Freeke: “Wat ik me ook herinner is het op vaste tijden eten. Daar hoef je nu niet meer mee aan te komen. En af en toe, als ze op het land aan het werk waren, kwam mijn schoonvader even langs. Dan kwam hij bij het raam daar om even een borreltje te halen. Het raam ging open en dan kreeg hij een glaasje jenever en kon hij er weer tegenaan.”

Nanne: “Toen mijn vader de boerderij overnam in de jaren 1960 heeft hij het vee weggedaan en zich op de akkerbouw gestort. Dat was in die tijd een goede beslissing. De kleine gemengde bedrijven hadden geen toekomst, dus je moest een keuze maken tussen vee →

Jan Geerts Sterenborg (geb. 1803, ovl. 1887) met zijn tweede echtgenote Hindertje Jans Eerens (geb. 1843, ovl. 1887) en twee van hun in totaal twaalf kinderen, van wie alleen zoon Geert Jans Sterenborg (geb. 1865, ovl. 1941), hier links op de foto, de volwassen leeftijd bereikte. Uit zijn eerdere huwelijk met Geertje Berend Meems (geb. 1835, ovl. 1862) had Jan Geerts Sterenborg ook twee kinderen, die eveneens jong overleden. De foto is gemaakt omstreeks 1870. Fotograaf onbekend. Collectie familie Sterenborg.

Geert (l) en Nanne Sterenborg (r) op een lokale keuring met een van hun gefokte paarden. Jaartal en fotograaf onbekend. Collectie familie Sterenborg.

Nanne (l) en Geert Sterenberg (r) maaien het graan met de zelfbinder en trekker in Ruige Berg. De twee onbekende dames op de foto logeerden in de omgeving. 1968. Fotograaf onbekend. Collectie familie Sterenberg.

of akkerbouw. Hij koos voor het laatste. Het was een tijd van veel veranderingen in de akkerbouw. De Avebe kwam op en de hele mechanisatie kwam op gang. Paarden gingen weg, er kwamen trekkers voor in de plaats. In het begin waren dat nog van die kleine trekkertjes, in korte tijd is dat enorm veranderd als je ziet hoe we nu ons akkerbouwbedrijf runnen. De landarbeiders verdwenen ook. Dat moesten de boeren door mechanisatie oplossen. Tegelijkertijd was dat ook een beperkende factor, in de zin van: wat voor machines heb je en wat kun je dan aan."

Heeft de boerderij altijd op deze plek gestaan?

Freeke: "Nee, oorspronkelijk heeft die aan de andere kant

gestaan. Het gebeurde vroeger wel dat ze een boerderij sloopten en weer opbouwden, ze hergebruikten bij de bouw dan vaak materiaal van de oude boerderij. Dat is bij deze waarschijnlijk ook gebeurd."

Nanne: "Het verhaal gaat, en we weten niet zeker of het helemaal waar is, dat deze boerderij en de boerderij hierachter aan de andere kant gestaan hebben. Er zou onenigheid geweest zijn tussen de twee bewoners van de boerderijen, dat waren broers. Toen heeft de achterbuurman de boerderij aan de andere kant neergezet en is de bewoner van deze boerderij zo vriendelijk geweest om hem er recht voor te zetten. Of dit helemaal waar is, weten we niet. Maar het is wel een sterk verhaal. Wat we wel vrij zeker weten is dat het inderdaad klopt dat de boerderij oorspronkelijk aan de overkant gestaan heeft."

Op welke informatie baseer je dat?

Nanne: "We zijn op dit moment bezig met het verbouwen van het schuurgedeelte van de boerderij. In de schuur zaten nogal wat oude gebinten, die met de verbouwing eruit zijn gehaald. We hebben een houtdatering daarop laten uitvoeren. Daaruit bleek dat het hout van een deel van de gebinten uit 1736 kwam. Toen in 1962 het nieuwe voorhuis voor de boerderij is gebouwd, is er ook al een stuk gebint uit gehaald. Daar bleek een jaartal op te staan: 1737. Dat stuk gebint hebben we altijd bewaard. De periode op het gebint komt dus overeen met de resultaten van het dateringsonderzoek. En daarnaast merken we ook wel bij het ploegen op het land aan de overkant, dat we daar van alles tegenkomen in de grond wat zou kunnen duiden op vroegere bewoning. Verder zijn ook nog andere eiken balken en grenen platen uit de schuur onderzocht waaruit blijkt dat de

De boerderij van de familie Sterenberg met het nieuwe voorhuis uit 1962. In de schuur bevonden zich gebinten die gedateerd zijn op 1737 en 1856. Jaartal en fotograaf onbekend. Collectie familie Sterenberg.

De plaatsing van het naambordje Sterenburg in 1986. In het midden (met bril) Geert Sterenburg. Fotograaf onbekend. Collectie Streekhistorisch Centrum Stadskanaal.

kapjaren daarvan 1855/1856 waren. Omstreeks 1857 is de boerderij waarschijnlijk verplaatst naar de plek waar die nu staat. En in de oude balken, die nu dus gedateerd zijn op 1736, staan allemaal cijfers. Dat duidt op hoe de balken oorspronkelijk in elkaar hebben gezeten. In de latere schuur uit 1857 klopte de volgorde van de cijfers niet meer. Daardoor kon je wel nagaan dat ze destijds waarschijnlijk de balken die nog goed waren gewoon hergebruikt hebben in de nieuwe schuur en dat hebben aangevuld met nieuw hout. Alles bij elkaar maakt het dus heel aannemelijk dat de boerderij inderdaad verplaatst is."

Zijn er verder nog interessante uitkomsten uit het onderzoek gekomen?

Nanne: "Er waren allemaal balken met gaten erin. Mijn opa zei daar altijd al van dat die van de oude boerderij geweest waren. In de gaten zouden stokken gezeten hebben met daartussen lemen wanden. Uit het onderzoek blijkt dat het inderdaad balken met tussenwanden zijn geweest. Verder bleek dat het grenenhout uit 1855/1856 afkomstig is uit het achterland van het vroegere Koningsberg, het huidige Kaliningrad in Rusland. Heel bijzonder dat het hout destijds helemaal daar vandaan is gekomen."

Speelt het verleden eigenlijk een belangrijke rol voor jullie?

Nanne: "Mijn vader was er natuurlijk veel mee bezig. Hij deed genealogisch onderzoek en heeft er ook een boekje over gepubliceerd. Toen heb ik het natuurlijk wel al een beetje meegekregen. Ik ben tig keren mee geweest

naar destijds het Rijksarchief in Groningen. Dan hielp ik mijn vader bij het zoeken in oude documenten naar een bepaalde naam. Onbewust krijg je er dan wel iets van mee. Ik vond niet zozeer al die namen interessant, meer de verhalen over hoe boerderijen zijn ontstaan, hoe het markensysteem in zijn werk ging en hoe de verhoudingen tussen verschillende mensen waren." Freeke: "Ik ben ook wel eens mee geweest naar het archief. Dat was wel bijzonder om te zien hoe dat in zijn werk ging. Geert had er ook het geduld voor om alles uit te zoeken. Die kon in het voorjaar als er weer op het land gewerkt moest worden haast niet meer aan het werk komen. Hij ging helemaal op in zijn onderzoek. Maar als hij dan maar weer buiten aan het werk was, dan was hij weer helemaal bezeten van het werk."

Nanne: "Pa heeft samen met Berend Volders destijds ervoor gezorgd dat er naambordjes zijn gekomen bij de gehuchten Sterenburg en Ter Wupping. Dat hadden ze geregeld met de gemeente. De gemeente had namelijk nog geld van de oude marken, daar moest dus nog wat verrekend worden en daar zijn die twee bordjes voor gekomen. Nu die bordjes er staan, blijven de gehuchten en hun naam ook bestaan. Met de reconstructie van het gebied hebben we hier voor de boerderij de oude laan terug laten komen. Daar wilde ik ook een naambordje bij hebben staan. Niet omdat dan onze naam daar staat, maar omdat het oorspronkelijk een belangrijke verbindingsweg was van Sterenburg richting Mussel. En als dat bord er staat, dan komt op den duur die naam weer in het systeem. Zo wordt die oude naam bewaard." ■

Hoofdonderwijzer met drie bijbanen

Duiding van de taken van de Onstwedder hoofdonderwijzer

In 1870 werd de eerste hoofdonderwijzer van de Hervormde school te Onstwedde aangesteld. Voorafgaand aan deze aanstelling moest een instructie voor de onderwijzer worden opgesteld. De vondst van een oud, handgeschreven document uit 1870 geeft ons ruim honderdvijftig jaar later een blik op deze belangrijke functie. Chonda Luring-te Velde transcribeerde het bijzondere document en geeft uitleg over de vele werkzaamheden van de Onstwedder hoofdonderwijzer.

door Chonda Luring-te Velde

Het schoolgebouw met links de woning voor de hoofdmeester. Collectie Henk van der Heide, Onstwedde.

Uitg. H. Wever.

Chr School Onstwedde

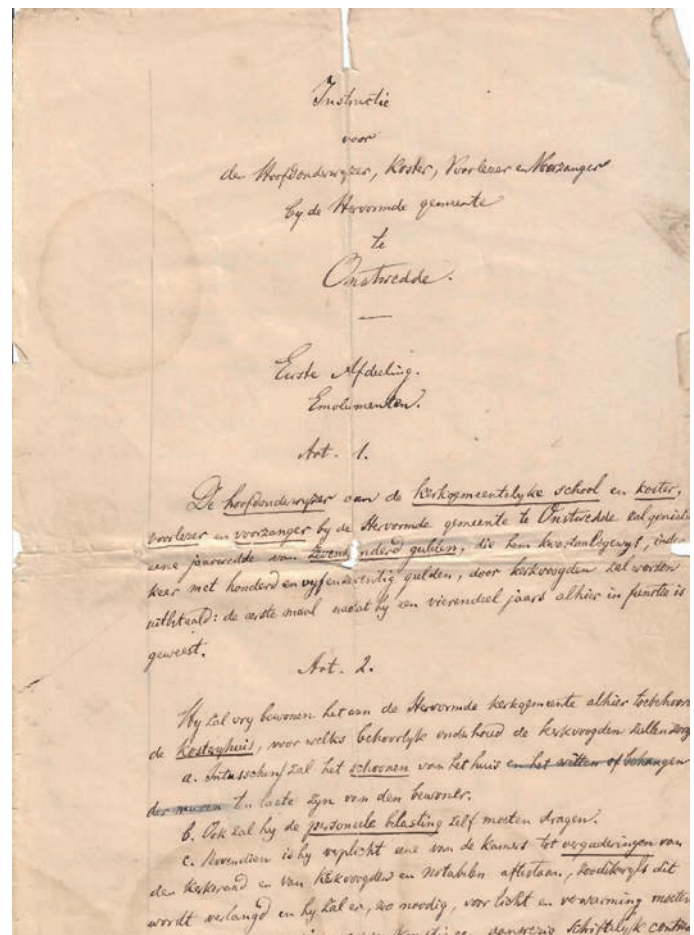
Er is in de jaren 1860 onenigheid tussen de burgerlijke gemeente en het kerkbestuur ontstaan over het schoolgebouw en de ondergrond ervan aan de huidige Havenstraat in Onstwedde. Het gebouw van 1854 is dan wel eigendom van de burgerlijke gemeente, maar staat op grond, die in bezit is van de Hervormde kerk, zo beweren de kerkvoogden. Zij vinden het redelijk dat het schoolgebouw dan ook gezien moet worden als eigendom van de kerk. De burgerlijke gemeente laat de school niet zo maar in andere handen overgaan. Toch moet ze na verloop van tijd concluderen, dat de grond inderdaad aan de Hervormde gemeente behoort. De partijen komen bij elkaar. Voor f 3000 koopt de kerkvoogdij van de Hervormde gemeente in het najaar van 1870 het schoolgebouw. Nu kan de staatsschool een kerkelijke school worden.

Ds. Henricus Eskelhoff Gravemeijer en de gemeenteleden van Hervormd Onstwedde zijn blij. Hun besluit om een eigen school te stichten stond, hoe dan ook, al vast. Nu hebben ze een eigen gebouw! De voorganger neemt samen met een paar kerkvoogden en notabelen zitting in een schoolcommissie en ze gaan op zoek naar een hoofdonderwijzer. Uiteindelijk lijkt de hoofdonderwijzer van de staatsschool uit Zuilichem (Gelderland) de meest geschikte kandidaat voor de functie. Zijn naam is Roeland Smits. Hij zal niet alleen hoofdonderwijzer zijn, maar zal ook meerdere functies in de kerk op zich moeten nemen. De dominee schrijft een lange instructie voor het nieuwe "hoofd der school". De ondertekening van dit document geschiedt op 4 december 1870.

Taakomschrijving

In het eerste deel worden de emolumenten – bijkomende verdiensten – omschreven. Het tweede deel omschrijft onder punt A de taken, die bij zijn functie als hoofdonderwijzer behoren. Onder B omschrijft Gravemeijer de aandachtspunten voor de rol van koster, voorlezer en voorzanger in de kerk. De hoofdonderwijzer moet onder andere het doopboek bijhouden en mag voor elke inschrijving 10 cent vragen. Het avondmaalsstel moet hij ordelijk plaatsen, na gebruik schoonmaken en goed bewaren. In zijn huis moet hij ook de lijklakens bewaren en op de graven leggen. Hij krijgt daarvoor 15 cent per week van de nabestaanden. Tenslotte zijn er nog enige algemene bepalingen genoemd. Voor alle omschreven taken zal hij f 700 per jaar gaan verdienen.

Artikel 15, over de zorg voor de torenklok die de juiste Amsterdamse tijd moet aangeven, is geschreven, maar naderhand doorgehaald. Dit geldt ook voor een klein deel van artikel 2. Het zullen discussiepunten zijn geweest. →

De handgeschreven instructie voor de nieuwe hoofdonderwijzer. Collectie auteur.

DR. H. E. GRAVEMEIJER.

Ds. Henricus Eskelhoff Gravemeijer was tijdens het schrijven van deze instructie voor de tweede keer predikant in Onstwedde. Portret uit: J. Kuiper, Geschiedenis van het Godsdiensig en Kerkelijk leven van het Nederlandsche volk (1903).

Instructie
voor
den Hoofdonderwijzer, Koster, Voorlezer
en Voorzanger bij de Hervormde gemeente
te Onstwedde

**Eerste Afdeling.
Emolumenten**

Art. 1

De Hoofdonderwijzer aan de kerkgemeentelijke school en koster, voorlezer en voorzanger bij de Hervormde gemeente te Onstwedde zal genieten eene jaarwedde van zevenhonderd gulden, die hem kwartaalsgewijs, iedere keer met honderd en vijf en zeventig gulden, door kerkvoogden zal zorgen uitbetaald: de eerste maal nadat hij een vierendeel jaars alhier in functie is geweest.

Art. 2

Hij zal vrij bewonen het aan de Hervormde kerkgemeente alhier toebehoorende kosterhuis, voor welks behoorlijk onderhoud de kerkvoogden zullen zorgen. Intusschen zal het schoonen van het huis en het witten of behangen der muren ten laste zijn van den bewoner. Ook zal hij de personeele belasting zelf moeten dragen. Bovendien is hij verplicht eene van de kamers tot vergaderingen van den kerkeraad en van kerkvoogden en notabelen af te staan, zoo dikwijls dit wordt verlangd en hij zal er zoo nodig, voor licht en verwarming moeten zorgen zonder vergoeding, overeenkomstig een aanwezig schriftelijk contract, met den vorigen koster opgemaakt.

Art. 3

Hij zal vrij gebruik hebben van een tuingrond, aan de kosterij behorende, groot omtrent 12 roeden of ares.

**Tweede afdeling
Vereischten en verplichtingen.**

A - Als hoofdonderwijzer

Art. 4

De hoofdonderwijzer aan de kerkgemeentelijke school moet zijn getrouw lidmaat van de Hervormde kerk, beslist voorstander van de onvervalschte leer, die naar het Onfeilbaar Woord van God, de heilige, onverbreekbare Schrift des Ouden en des Nieuwen Testaments, in de Formulieren van Eenigheid en in de Liturgische schriften onzer kerk beleden en uitgedrukt is.

Art. 5

Hij is volstrekt verbonden en verbindt zich door onderteekening van deze artikelen, niets te zullen leeren of door een ander te zullen laten leeren wat strijdig is tegen Gods Woord en tegen de kenmerkende leer onzer kerk.

Art. 6

Hij is gehouden met alle naarstigheid zijne schoolkinderen te onderwijzen in al de vakken, die tot het gewone later onderwijs behooren, namelijk:

- a. het lezen
- b. het schrijven

- c. het rekenen
- d. de beginselen der vormleer
- e. die der Nederlandsche taal
- f. die der aardrijkskunde
- g. die der geschiedenis, vooral de vaderlandsche
- h. die der kennis van de natuur
- i. het zingen, voornamelijk der psalmen

Maar bij al zijn werk zal hij het onderscheidend karakter en het bijzonder doel van deze kerkgemeentelijke school in het oog moeten houden, om de kinderen te vormen, niet alleen voor de burgerlijke maatschappij, maar onder hoogsten zegen voor het koninkrijk Gods, om ze te leiden tot Christus, die gezegd heeft: laat de kinderen tot mij komen. Tot dat einde zal hij iedere keer de school openen en sluiten met gebed en dankzegging tot God.

Art. 7

Hij is verplicht vijf dagen in den week geregeld school te houden: van maandag tot vrijdag, voormiddags en namiddags, gedurende zooveel uren als de Schoolcommissie in overleg met hem zal bepalen. Ook zal hij avondschool houden, van 't begin der maand November tot de maand Maart, en zondagsschool. Deze, de zondagsschool, zal geheel dienen voor lezing en behandeling van den bijbel en voor psalmgezang. De vacantiën worden door de Schoolcommissie met den hoofdonderwijzer vastgesteld.

Art. 8

De kerkgemeentelijke school staat onder het toezicht van de Schoolcommissie, met welke de hoofdonderwijzer aangaande de keus der schoolboeken en geheel de regeling van het onderwijs overlegd moet worden en wier besluiten en bepalingen hij nauwkeurig zal opvolgen.

Klassenfoto van de Hervormde school te Onstwedde, 1880. Collectie Hanna de Boer-Hids.

Bovenste rij v.l.n.r.: Jan Potze, Geert Volders, Aijelt Volders, Geert Boelens, Albert Wilzing, Harm Wilzing.

Tweede rij: Geert Bruggers, Lina van Braam op schoot bij Hendrik van Braam, hoofdonderwijzer Roeland Smits met op schoot Gerben Ynzonides*, Fennechien Wolfs, Wubbe Wolfs, Albert Bessembinders, Albertje Bessembinders.

Derde rij: Roelf Bruggers, Folkert Potze, Wubbe Volders, Roelf Huiges, Wiltien Huiges, Grietje Huiges, Trientje Hubbeling.

Vooraan: Jantje de Roos en Batte de Roos.

*Gerben Ynzonides was de zoon van de in 1881 naar Hervormd Onstwedde overgekomen ds. Hans Ynzo Ynzonides.

Art. 9

De hoofdonderwijzer zal een geregelden Staat aanhouden van de ter school gekomen kinderen en dien telkens zes dagen voor het einde van iedere maand bij de kerkvoogden inleveren.

B – Als koster, voorlezer en voorzanger**Art. 10**

Als Koster zal hij (Prov. Regl. v.d. Kerken. Art. 23-30) den kerkeraad ter dienst staan, wanneer deze het begeert, bijzonder tot het samenvoegen van de leden der kerkeraad tot buitengewone vergaderingen, door den voorzitter belegd (Prov. Regl. v.d. Kerken. Art. 21.12o) alsmede tot het bezorgen van schrifturen van den kerkeraad en tot het ontbieden van personen in zaken van Opzicht en Tucht. (Regl. voor Kerkel. Opz. en tucht, Art.11)

Art. 11

Bij de persoonlijke kerkvisitatie zal hij tegenwoordig zijn, ten dienst van kerkvisitatoren en kerkeraad, om de vereischte boeken ter tafel te brengen, zitplaatsen te bezorgen enz., terwijl hij intusschen zelf geen zitting neemt bij de leden van den kerkeraad. – Op zijn verzoek, bij grondige redenen, kan de kerkeraad hem van dezen dienst vrijlaten.

Art. 12

Hij zal nauwkeurig contraboek houden van de gedoopten en daarbij de namen der ouders en der doopelingen, alsmede den dag, wanneer deze geboren zijn, juist aantekenen, waarvoor hij van ieder, die eenen doopeling laat intekenen, zal kunnen vragen tien cent.

Art. 13

Bij de bediening van den Heiligen doop zal hij aan de predikant van iederen doopeling een afzonderlijk briefje overhandigen, behelzende de namen van het kind en van derzelfde ouders en den datum van des doopelings geboorte.

Art. 14

Bij iedere doopsbediening zal hij warm water in het doopbekken brengen en bij de viering des heiligen avondmaals brood en wijn op kosten der kerk bezorgen en de tafel behoorlijk inrichten. Beker, kan, borden, tafelgoed zal hij zorgvuldig bewaren en rein houden.

Art. 15

Het uurwerk in den toren zal hij geregeld opwinden: kan hij 't soms zelf niet, wegens afwezigheid of ongesteldheid, zoo moet hij zorgen dat een ander het voor hem behoorlijk doe. Hij zal het uurwerk smeren zoo vaak als het noodig is, terwijl de daartoe vereischte stof door Kerkvoogden zal worden verschaft. Hij zal het uurwerk zoo stipt mogelijk bij den Amsterdamschen of spoortijd houden, welken hij steeds van den postbode zal kunnen gewaarworden. De poorten voor het kerkhof zal hij sluiten en openen.

Art. 16

Hij is gehouden de lijkklaken van ingezetenen der gemeente te leggen op de rustplaatsen hunner dooden, zoo vaak als er dienst is, wanneer en zolang het door naastbestaanden der begravenen wordt begeerd en deze grafkleeden in zijne woning zindelijk te bewaren. Hiervoor zal hij genieten van ieder, die dit doen laat, vijftien cent voor elke week.

Het interieur van de Hervormde kerk te Onstwedde, ca. 1890-1900. De kansel bevond zich toen nog aan de zuidwand. Fotograaf J.G. Kramer. Collectie Groninger Archieven.

Art. 17

Als Voorlezer en Voorzanger zal hij van den predikant ontvangen het voorschrift van hetgeen bij de openbare godsdienstoefeningen zal gelezen en gezongen worden, welk voorschrift hij stigtelijk zal volgen, tenzij dat de predikant zelf het wijzigen.

Art. 18

Hij zal zorgen dat bij elke openbare godsdienstoefening de leien of borden, op welke de tekst met hetgeen gezongen zal worden, duidelijk moet aangeschreven zijn ter plaats zijn waar zij behooren.

Art. 19

Bij iedere godsdienstoefening zal hij zelf fungeeren en het werk van voorlezen en voorzingen eerbiedig en deftig verrichten en door geheel zijner houding in de kerk een voorbeeld trachten te geven van dien stillen eerbied die daar allen betaamt. – Buitennoodzakelijkheid zal hij geen anderen laten voorlezen en voorzingen en in geen gevallen zonder toestemming van den predikant.

Derde Afdeling Algemeene bepalingen

Art. 20

De hoofdonderwijzer, koster, voorlezer en voorzanger wordt benoemd voor onbepaalden tijd: hij blijft in functie, zoolang hij naar ziels- en lichaamskrachten daartoe bekwaam is, behoudens Artik. 22. In geval van vertrek zal hij drie maanden vooraf hiervan aan de Schoolcommissie officieel kennis geven. →

Art. 21

Bij ongesteldheid gedurende meer dan ééne maand is hij gehouden zijne school- en kerkdiensten door een daartoe geschikte persoon te doen waarnemen, met goedkeuring van de Schoolcommissie.

Art. 22

Zou de benoemde van de zuivere leer afwijken of in den wandel zich misgaan of zou hij geen voldoende onderwijs geven en alzoo niet beantwoorden aan hetgeen hij op zich heeft genomen: dan vervalt hij van zijne bedieningen en van al de voorrechten aan haar verbonden en wel, op advies van de Schoolcommissie, aan het oordeel en besluit van Kerkeraad, Kerkvoogden en Notabelen tot het einde saamgeroepen.

Art. 22b

Wanneer er volgens het oordeel van Kerkvoogden, Notabelen en Kerkeraad zich onoverkomelijke financiële bezwaren opdoen om de school in stand te kunnen houden hebben zij het recht om den hoofdonderwijzer, na hem drie maanden van te voren hiervan kennis te hebben gegeven, van zijne betrekking als Hoofdonderwijzer, Koster, Voorlezer en Voorzanger te ontslaan.

Bovenstaande tweeëntwintig artikelen zijn goedgekeurd en als geldig en krachtig erkend door ons Collatoren en stemgerechtigden alsmede door den Kerkvoogdij.

Onstwedde, den 4. December 1870

Ondertekend door:

Collatoren en Stemgerechtigden:

J.H. Hids

J.D. Huitzing

B.J. Wilzing

L.G. Bruggers

J.H. Migchels

J.H. Wilzingh

J.G. Sterenborg

F.E. Eding

B.J. Volders

A.H. Karskens

De kerkeraad:

H.E. Gravemeijer, predikant

G.H. Migchels

H. Moorlag, ouderling

J.A. Volders, diaken

S.J. Heis, diaken

De hoofdonderwijzer R. Smits Jr.

(Art. 22b werd door hoofdonderwijzer Smits toegevoegd en opgeschreven)

Veel leerlingen voor de nieuwe school

Op zondag 22 januari 1871 krijgt Roeland Smits officieel de benoeming als hoofdonderwijzer met bijbehorende taken. De verhuizing volgt, waarvan de kerkvoogdij de "transport- en overtochtkosten" op zich neemt. Aan de Kerklaan, schuin achter de school, staat de woning van Geert Roelfs Huiting en Wendelke Harms Heis. Het is een oud pand. Voor f 1000 koopt de kerk het pand en men laat het afbreken. Op die plaats verrijst een nieuwe schoolmeesterswoning voor Smits.

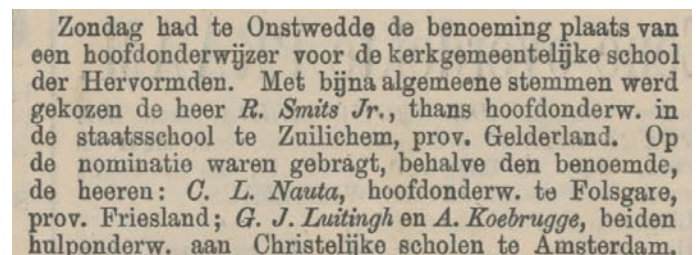
Het nieuwe schooljaar start op 1 mei 1871. Meester Smits blijkt een goede hoofdonderwijzer te zijn. Hij vervult zijn taken in school en kerk naar behoren en brengt de kerkelijke school tot bloei. Er zijn veel leerlingen. Een extra leerkracht is wenselijk. In april 1872 werkt er een kwekeling op de school met de naam Smits. Waarschijnlijk is het de zoon van de hoofdonderwijzer. Als beloning voor zijn inzet ontvangt hij f 175 per jaar en f 10 zakgeld. Bovendien krijgt hij van het kerkbestuur een paar laarzen. Vader en zoon geven les in de verplichte vakken, zoals die in de Wet op het lager onderwijs en in de instructie, door Smits ondertekend, staan vermeld.

In 1876 komt de schoolopziener op bezoek. Hij is enthousiast over het functioneren van meester Smits en ziet dat "het bijzonder onderwijs niet onder hoeft te doen voor het openbaar", zo meldt hij in zijn inspectierapport. Maar het grote aantal leerlingen baart hem wel zorgen. "Het aantal der leerlingen aan zijne zorg en aan die van een kwekeling toevertrouwd is veel te groot", noteert hij. Op 1 april 1883 neemt hoofdonderwijzer Smits ontslag. ■

Bronnen

B. Volders en G. Volders-Boels red., *Van Hervormde school tot Prot. Chr. Basisschool* (Scheemda 1996).

H. Wubs, *Boerendorp in boerenland. Onstwedde van de Franse tijd tot de Duitse inval, 1795-1940* (Veendam 2007).

Zondag had te Onstwedde de benoeming plaats van een hoofdonderwijzer voor de kerkgemeentelijke school der Hervormden. Met bijna algemeene stemmen werd gekozen de heer R. Smits Jr., thans hoofdonderw. in de staatsschool te Zuilichem, prov. Gelderland. Op de nominatie waren gebracht, behalve den benoemde, de heeren: C. L. Nauta, hoofdonderw. te Folsgare, prov. Friesland; G. J. Luitingh en A. Koebrugge, beiden hulponderw. aan Christelijke scholen te Amsterdam.

Uit: Provinciale Drentsche en Asser Courant, 27 januari 1871.

Elsjen Emens te Wedde: haar geboortedatum en haar huwelijk

Hoe een notitie in een bijbel een bewijsstuk werd

Ik zie het niet vaak, maar het is één van mijn interessegebieden: familie-aantekeningen in bijbels. Dus toen ik een aantekening uit 1718 tegenkwam, maakte ik daar een notitie van. Helaas had ik niet die bijbel zelf voor me, maar een vermelding in de civiele protocollen van de Hoge Justitiekamer van Groningen. In dit artikel leest u hoe een aantekening in de bijbel van Focko Emens een belangrijke rol speelde in een rechtsproces in Wedde.

door Petronella J.C. Elema

De kerk van Wedde waar Elsjen Emens gedoopt werd, vermoedelijk door ds. Wijbrandus Cranenborch, de latere schoonvader van Elsjes eigen vader. Foto: Geert Volders.

Het betreft de dochter van Focko: Elsjen Emens, geboren in 1694 in Wedde uit het huwelijk van Focko Emens en Johanna Bonninga. Ik hoefde de genealogische gegevens niet bijeen te zoeken: die staan voor het grootste deel vermeld in het boek van de heren Wegman over de marke Wedde.¹ Ik geef die genealogische informatie als bijlage summier weer en begeef me niet op zijpaden, zoals het leven van de andere kinderen van Focko Emens. Ik ben de heer R.M.A. Wegman verder ook dank verschuldigd voor de lokale gegevens over de processen die een groot deel van het jaar 1718 in beslag namen, maar uiteindelijk toch tot een goed einde kwamen.

“enorme injurieuze woorden”

Het was Focko's dochter Elsjen Emens (ze heette dus niet Elsjen Fockes, want de naam Emens werd al gebruikt als familienaam) die een conflict had met Arent Jans. Vaak betrof zoiets een kwestie van trouwbeloften en ook ditmaal ligt het probleem in deze sfeer. Voor zover niet anders vermeld, is het hele verhaal terug te lezen in één register, op de aangegeven data.² Op 9 februari 1718 diende Focko Emens namens zijn dochter een aanklacht in tegen Arent Jans wegens “sodaene enorme injurieuze woorden” die hij op 3 februari ten huize van de weduwe van borggraaf Elso Haselhoff over Elsie Emens had gesproken, “seggende met haer verlooft te sijn en oock bij haer gelegen te hebben”. Vader Focko vroeg meteen om een toegevoegde advocaat. Het gerecht wees daartoe advocaat Roskes aan.

“seggende met haer verlooft te sijn en oock bij haer gelegen te hebben”

Anderhalve week later, op 18 februari 1718, sloeg Arent Jans terug. Hij eiste dat de geboden tussen Reurt Jochems en Elsjen Fockes door de eerwaarde heer pastor Nicolaas Schmael te Wedde stopgezet zouden worden. Elsjen was dus op dat moment verloofd met iemand anders, te weten Reurt Jochems! Omdat Arent Jans kennelijk geen directe streekgenoot was – “in deesen gerichte niet begoedet” – moest iemand anders borg voor hem staan vanwege de rechtskosten. Tevens verzocht Focko of zijn mandaat (zijn eis) van acht tot acht dagen, dus van week tot week, op de rol zou mogen komen aangezien er “periculum in mora” was. Dat is meestal verhullende taal voor het feit dat er haast bij het huwelijk was... was Elsjen zwanger?

Meerderjarig of toch minderjarig?

Op 12 maart 1718 kwamen beide partijen weer in het gerecht bijeen. Arent verzocht dat de jongedochter zelf in het gerecht mocht verschijnen om een verklaring te doen. Focko daarentegen stelde dat zij nog minderjarig was, onder voogdij stond en dat de voormond hem (als haar vader) had toegestaan deze gerechtelijke actie te instigeren. Die minderjarigheid moest hij dan wel eerst bewijzen. Tevens verzocht Focko het “mandaat van inhibitie te casseren”, zodat de geboden voortgang konden vinden. Vier dagen later stonden ze er weer, en op 30 maart opnieuw. Toen werd aangeboden de “eigen antiejckeninge van de vaeder Focko Emes in sijn boeck”, een verklaring van ds. Schmael en het aanbod van Focko om de genoteerde gegevens voor het gerecht te bevestigen.

Arent Jans wilde die blijken wel eens zien en zo werden deze overgelegd, maar Focko greep terug op de beloofde snelle voortgang van het geding. Arent moest

Middenin Wedde, op steenworp afstand van de kerk, stond het ouderlijk huis van Elsjen Emens. Het erf is vandaag de dag gedeeltelijk tuin en parkeerterrein. Foto: Geert Volders.

daarom tussen deze rechtszitting en de volgende (een week later) visie en copie van de stukken nemen. En inderdaad, al op 5 april 1718 ging de zaak verder. Er is inmiddels “summum periculum in mora” (zou de bevalling dichterbij komen?) en Focko had nu juist een spoedprocedure aangespannen omdat de “gedaegde door deese uitgegooten injurien haer impetrant haer geheele voorgenoomene huwelijck met Reurt Jochems quam te stremmen”. Tegen deze procedure protesteerde Arent op juridische gronden, echter tevergeefs.

Daarop volgt er een verhelderende passage. In de taal zoals weergegeven:

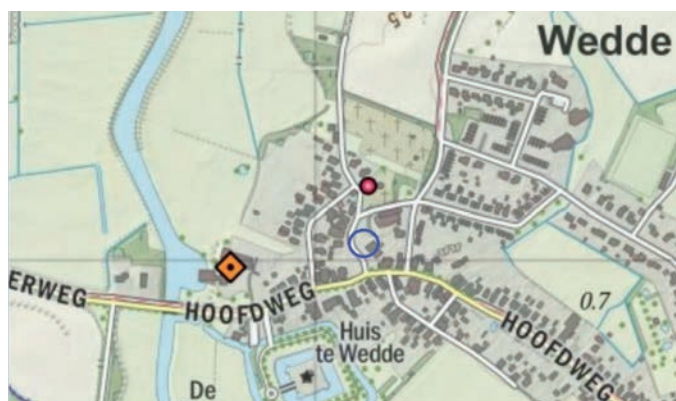
“Focko Emes vermeinde het judicatum van den 12 martij 1718 te voldoen door sijn anteijskeninge in sijn bijbeltjen als vaeder, als mede door een handt van de pastoor dat er ten tijde van de geboorte van sijn dochter Elsjen geen doopboek tot Wedde was geweest, maer dat het tegenwoordige doopboek voor soo verre als het reijckt correct met de anteijskeninge van Focko Emes in sijn bijbeltje over een koomt, en doe Focko Emes dit geschreven hadde, voor omtrent vier en twintig jaer, doe was hem onmogelijk te dencken dat nae verloop van soo veel jaeren soodaene questie soude voorvallen en daer en boven soo was het genoegsaem in rechte gefundeert, quod testimonium parentur in ætate probanda pro liberie sit validum, præserim in cas subject daer om het defect van een doopboek anders beswaerlijck bewijs van den ouderdom van deese dogter Elsjen soude te vinden weesen, en ten allen overvloed præsenteerde hij Focko Emes des noot sijnde juramento suppletorio te corroboreren, dat hetgeene hij in sijn bijbeltjen aengaende de geboorte sijner kinderen hadde angeteijckent, nae waerheit was geschreven en angeteijckent.”

Kortom, op het moment van Elsjens geboorte werd er in Wedde geen doopboek bijgehouden. Latere vermeldingen daarin stemmen overeen met Fockes verdere aantekeningen in zijn bijbel. Daarom zou aan de oudere informatie ook geloof gehecht moeten worden. En de gezochte geboortedatum lag dus circa 24 jaar in het verleden.

Richter Th. Cloppenborgh vond overigens wel dat Focko dit onder ede moest bevestigen. Dat was op 5 april 1718, maar daarmee waren de zaken nog niet afgehandeld. De aanklacht tegen Arent om zijn boosaardige uitspraken van 3 februari 1718 bleef doorlopen op 13 april en op 30 april. Op 6 mei werd de zaak gerenvojeerd aan (verwezen naar) het Nedergericht, maar klaarblijkelijk deed drost Aldringa daarop een uitspraak ten nadele van Elsjen, want op 9 mei ging zij in beroep bij de Hoge Justitiekamer.³

Een tweede scheldpartij

In de tussentijd had er een tweede scheldpartij plaatsgevonden en wel op 5 april 1718 door Ettien Wijbrandus Cranenburch, Focko Emens' vrouw – Elsjens jeugdige stiefmoeder – die publiekelijk haar hart had gelucht. Waar aanvankelijk Arent Jans zijn commentaren met betrekking tot Elsjen zou moeten terugnemen, daagde hij op 11 mei 1718 Focko's vrouw omdat zij ten huize van de voogd Homme Jans hem, Arent, had uitgescholden voor een “gaudief”. Op 25 mei 1718 →

De woning (huisnummer 106) waar Focko Emens en zijn gezin woonden, bevond zich middenin Wedde. Locatie omcirkeld op de kadastrakaart (hisgis) van 1829 en de topografische kaart 2015.

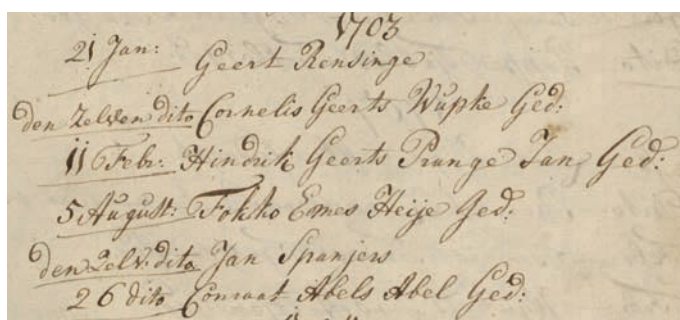
Vanwege een uitspraak van drost Berend Aldringa ging Elsjen Emens in beroep bij de Hoge Justitiekamer in Groningen. Olieverf op doek door Jan Abel Wassenbergh. Collectie Groninger Museum.

riep hij meester Wijnholt Moorlach en Hindrick Jans (meijer/pachter van Evert Jacobs uit Wedde) op om te getuigen. Tevens vroeg hij of de zaak van week tot week mocht worden opgevoerd, omdat de zaak reeds voor de Hoge Justitiekamer diende. Op 15 juni verschenen de getuigen, maar zij vroegen wel om “daggelt”, omdat zij als arbeidslieden niet zonder vergoeding konden verschijnen.

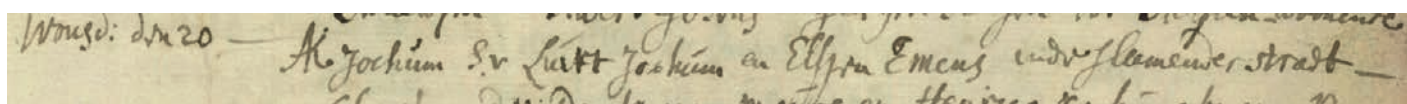
Veertien dagen later, op 29 mei 1718, was het weer de beurt van Focko Emens: bij dezelfde gelegenheid, op 5 april in het huis van Homme Jans, had Arent Jans op zijn beurt zijn beoogde schoonmoeder uitgescholden voor “packasij”. Op 13 juli 1718 probeerden degenen die door Arent waren opgeroepen dat mandaat te doen vervallen, aangezien op 14 juni de zaak voor de Hoge Justitiekamer al was afgedaan. Op 31 juli ging het geding verder, maar toen waren Focko en de getuigen niet komen opdagen.

Uiteindelijk kwam er op 12 oktober een einde aan dit onderdeel van het conflict waarbij de gedaagde – Focko’s vrouw dus – verklaarde dat als zij zulke woorden als gauwdief mocht hebben gebezigd dat “uit haestigheid” was gebeurd en dat zij van Arent niets wist dan eer en goed. Ze kon dat ook makkelijk zeggen, want van het geëiste huwelijk tussen Arent en Elsje was toen allang geen sprake meer.

In de tussentijd, op 13 juni 1718, was Elsjen Emens (nu zelfstandig) bij de Hoge Justitiekamer in appel gegaan. Op dat moment draaide het klaarblijkelijk om Elsijns leeftijd, zulks met betrekking tot haar meerder- of juist minderjarigheid. En haar vader zou met een eed haar geboortedatum moeten bekrachtigen: “dat dese sijne particuliere aenteijkeninge van sijn doghter Elsjen haer geboorte, soo als deselve in sijn bijbeltien staet geschreven, naer waarheidt is aengeteijckent”. Daar kon zelfs haar tegenstander, Arent Jans, in meegaan en de volgende dag – 14 juni 1718 – verscheen Focko Emens

Anders dan de doop van zijn zus Elsjen, is de doop van Heije Emens wel te achterhalen omdat er vanaf 1701 een doopboek van Wedde beschikbaar is.

Aantekening uit het doopboek van de Akerk in Groningen, van de doop op 20 december 1719 van Jochum, zoon van Reurt Jochums en Elsjen Emens.

voor de Hoge Justitiekamer om de indertijd door hem ingeschreven datum te beëdigden. Jammer genoeg werd niet vermeld wat deze geboortedatum behelsde. Het zal in ieder geval ergens in 1694 zijn geweest.

In elk geval is Elsjen kort daarop getrouwd met Reurt Jochums. Een cryptische inschrijving in het diaconieboek van Wedde luidde: “Den 3 Julius 1718 vijt de schottel van focke docter een swager ontvangen f 2.16.0”. Ofwel: de collecte bij het huwelijk van de dochter en schoonzoon van Focko Emens had bijna drie gulden opgebracht.

“dat der kinderen moeders daarvan niet sullen profijteren”

De jongelui zijn naar de stad Groningen vertrokken. Ze woonden daar in de Sledemennenstraat. Was Reurt misschien voerman? Het eerste kind dat daar geboren werd was een zoon Jochum, op 20 december 1719 gedoopt. Of Elsjen eerder ook al in verwachting was geweest, zoals hierboven werd gesuggereerd, valt niet meer aan te tonen. Reurt kwam zelf uit de stad. Hij was er in 1692 geboren als zoon van Jochum Reurts (ook uit de stad) en Ickjen Haselhofs, van Winschoten. De vader hertrouwde in 1724 (toen als Jochum Reurts van der Veen) met Aafjen Andries [ook: Anderes], weduwe Jacob Temmen, voor wie als neef Jan Ruerts van der Veen verscheen – een familiehuwelijk?

Vader Jochum en zijn tweede vrouw waren allesbehalve gelukkig met hun schoondochter. Zij testeerden twee maal, op 20 februari 1725 en 24 februari 1728.⁴ In beide gevallen ging het geld voor zover mogelijk naar de huwelijkspartner en legaten. Het erfdeel van hun zoon respectievelijk stiefzoon Reurt Jochums werd vastgezet op de kleinkinderen, met specifieke bepalingen dat “der kinderen moeders daarvan niet sullen profijteren” en met aanstelling van de kooplieden Derk Modderman en Fokko Wolters om de nalatenschap te administreren tot die kleinkinderen de leeftijd van 25 jaar hadden bereikt.

Elsjen leefde nog op 3 november 1728, toen zij aanwezig was bij het huwelijkscontract van haar broer Haijo Emens met Gesijna Aeijskens.⁵ Voor hem verschenen Elsjen Emens zuster (zonder vermelding van haar man) en Willem Haijkes zwager (die was in 1724 met Anna Emens getrouwd). Voor de bruid waren dat Roelijna en Nammijne ‘Aekens’ als zusters. Jochum werd nog genoemd eind 1731, toen hij bij pastor Ubben beslag liet leggen op f 180 rente die Cieke Wedde (Wedda?) hen schuldig was wegens een lening van f 300. Dat deed hij voor zichzelf en *nomine uxoris*, dus ongetwijfeld ook voor Elsjen.⁶ En dat was het laatste wat we van haar te horen krijgen. Hopelijk leefde ze nog lang en gelukkig, maar eigenlijk twijfel ik daar een beetje aan... ■

De genealogische omgeving waarin het verhaal zich afspeelde.

De spelling van namen varieert in de bronnen.

Focco Emes [Focko Emens], ged. Winschoten 11 jan. 1667, bij zijn huwelijk van Wedde, Wedde, koopman, overl. Wedde 21 juni 1721, postume zn. van Focco Eems, overl. voor juni 1721, en Elske Luitjes

tr. 1., otr. Beerta 23 dec. 1693 **Johanna Bonninga**, geb. Beerta, overl. Wedde voor 1713, dr. van Tammo Bonninga en Elsie Lepel

tr. 2, huwelijksvoorwaarden Blijham 22 dec. 1713 **Ettien Cranenburgh**, geb. Wedde ca. 1695, begr. Wedde 5 sept. 1746, dr. van Wijbrandus Cranenborch, predikant te Wedde, en Trijntien Haselhof.

Huwelijkscontract van het eerste huwelijk, Beerta 19 nov. 1693.⁷ Focko had een erf en tuin te Wedde aangekocht en zijn verdere goed en winkelwaren beliepen een bedrag van f 300. Hij bracht alleen zijn zwager als getuige mee, te weten Hindrick Ellinge, schoolmeester te Wedde. De bruid bracht f 900 aan en bovendien een reeks getuigen, maar dat waren allemaal aangehuwde ooms, al dan niet aangehuwde neven en nichten, en dito achterneven en -nichten.

Focke hertrouwde twintig jaar later met Ettien Cranenburgh, de plaatselijke domineesdochter, die gezien de huwelijksdatum van haar ouders zelfs nog een jaar jonger geweest moet zijn dan Focko's eigen dochter Elsien. Hun huwelijkscontract dateert van 22 dec. 1713.⁸ Aan bruidegomszijde opnieuw de schoolmeester Hindrik Ellinck,

zwager. Aan bruidszijde twee neutrale getuigen en verder Lucas Haselhof grootvader, Trijntie Haselhofs weduwe pastor Cranenborch moeder, Folkert Engelberts en Derk Haselhof ooms. Uit het huwelijkscontract van Ettiens ouders in 1693 blijken verdere familieleden: aan de zijde van Wijbrandus Cranenborch, beroepen predikant te Wedde, was dat Berent Luppes als zwager, aan de zijde van Trijntien Haselhof haar ouders Lucas Haselhof en Ettien Elses, Elso Addens broer, Folkert Enchbers en Berent Geerts zwagers.⁹

Uit het eerste huwelijk:

- 1 Elsien Emens, geb. Wedde ca. 1694, lidmaat Groningen op att. van Wedde juni 1721, overl. na nov. 1728, tr. Wedde 3 juli 1718¹⁰ Reurt Jochums, ged. Groningen A.K. 22 mei 1692 (bij de A), zn. van Jochem Ruerts en Ickjen Haselhofs;
Uit dit huwelijk:
 - a Jochum Luirts [sic], ged. Groningen A.K. 20 dec. 1719 (Sledemenerstraat);
 - b Jochum Reurts, ged. Groningen M.K. 25 april 1721 (Sledemenerstraat);
 - c Fokke Reurts, ged. Groningen A.K. 11 dec. 1723 (Sledemenerstraat);
- 2 Tamme Emens, geb. ca. 1696;
- 3 Anna Emens, geb. ca. 1799;
- 4 Heije Emens, ged. Wedde 5 aug. 1703;
- 5 Jan Emens, ged. Wedde 8 mei 1707;
- 6 Swaantie Emens, geb. ca. 1712, betaald voor een laken over haar graf 20 dec. 1715.

Uit het tweede huwelijk:

- 7 Wibrandus Cranenburgh, ged. Wedde 1 juli 1714;
- 8 Zoon, begr. Wedde 17 maart 1716;
- 9 Jacob Emens, ged. Wedde febr./maart 1716.

- 1) C.J. en R.M.A. Wegman, Westerwolders en hun woningbezit van 1568 tot 1829. Het kerspel Wedde, deel 1: De Marke Wedde (Wierden 2004). In het bijzonder: huisnummer 106, blz. 315-321 en huisnummer 116, blz. 417-424.
- 2) Groninger Archieven (GrA), RA Westerwolde [732], inv.nr. 133.
- 3) GrA, HJK [136], inv.nr. 1232, 9 mei 1715.
- 4) GrA, Volle Gerecht van de stad Groningen [1534], inv.nr. 3555, RA III ij, 20 febr. 1725 en inv.nr. 3561, RA III ij, 24 febr. 1728.
- 5) GrA, Volle Gerecht van de stad Groningen [1534], inv.nr. 3563, RA III ij, 3 nov. 1728.
- 6) GrA, HJK [136], inv.nr. 959, Protocol van civiele zaken, fol. 239 vo, 5 dec. 1731.
- 7) GrA, RA Oldambt [731], inv.nr. 7078, V ee 7, Beerta, 19 nov. 1693.
- 8) GrA, RA Westerwolde [732], inv.nr. 1057, Blijham, 22 dec. 1713.
- 9) GrA, RA Westerwolde [732], inv.nr. 1056, Blijham, 3 mei 1693.
- 10) GrA, Ned. Herv. Gem. Wedde [321], inv.nr. 25, diaconie, 3 juli 1718.

Recensie

Landschapsbiografie van Westerwolde

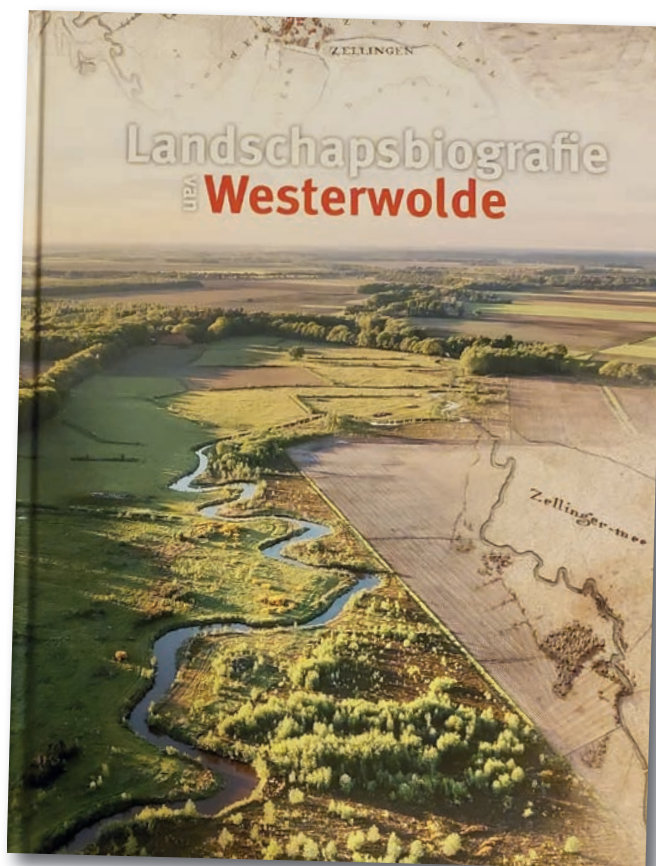
door Lieuwe Jongsma

Alweer ruim een jaar geleden presenteerden de trotse makers in Ter Apel de *Landschapsbiografie van Westerwolde*. Het had nog wel veel voeten in de aarde voordat het zover was. Het boek, waarvoor de gemeente Westerwolde de opdracht gaf, is ontstaan uit een samenwerking van veel verschillende partijen, met de inspanning van een groot team van redacteurs en auteurs. De doelstelling was dan ook ambitieus: een “veelzijdig, wetenschappelijk verantwoord, toegankelijk geschreven én rijk geïllustreerd verhaal over de opbouw, ontstaansgeschiedenis en toekomstmogelijkheden van het landschap” moest het worden, aldus de inleiding. Daar zijn de auteurs met het boek – dat meer dan 600 pagina's telt en ruim een kilo weegt – zeker in geslaagd. Werkelijk alle aspecten van het Westerwoldse landschap komen aan bod: van de geologie en de geschiedenis, tot toerisme, ecologie en landbouw.

Wat is eigenlijk een landschapsbiografie? In 1992 introduceerde archeoloog Jan Kolen het begrip. De Groninger hoogleraar landschapsgeschiedenis Theo Spek – die tevens in de redactie zat van de Westerwoldse landschapsbiografie – werkte in 2015 ook al mee aan een vergelijkbaar boek over de Drentsche Aa. Bij deze landschapsbiografieën gaan de auteurs in hun beschrijving van het landschap uit van het heden. Hoe is het landschap zo geworden als het nu is? Daarbij worden alle factoren die van invloed zijn besproken, van ontwikkelingen in de verre prehistorie tot relatief recente, zoals de ruilverkaveling.

Het landschap speelt een grote rol in de regionale identiteit van Westerwolde. Als je bewoners van het gebied spreekt hoor je vaak dat ze trots zijn op “hoe mooi het hier is”. De waardering voor het landschap neemt alleen maar toe als je het leert ‘lezen’. Subtiele sporen vertellen een verhaal, maar als je niet weet waarnaar je moet kijken dan is de kans groot dat je ze mist. Een klein hoogteverschil in een akker kan wijzen op een zandrug, een oude sloot of misschien wel vroegere bebouwing.

In de *Landschapsbiografie van Westerwolde* worden vrijwel alle hoeken, dorpen en gehuchten van het gebied Westerwolde besproken. Dat gebied is trouwens groter dan de huidige gemeente Westerwolde. De redacteurs hebben ervoor gekozen de historische grenzen van het gebied te hanteren. Daardoor omvat het ook Stadskanaal, Onstwedde en Bad Nieuweschans. Hoewel de landschapsbiografie een boek van enige omvang is geworden is het toch geen zware kost. Dit boek is wel verplichte kost voor iedere bewoner van Westerwolde die wil begrijpen hoe onze omgeving zo is geworden als hij nu is. Dan snap je ook wat daar zo bijzonder aan is en waarom we ons landschap zouden moeten herstellen, beschermen en koesteren.

Nieuws van de Historische Vereniging Westerwolde

door Geert Volders

Door middel van ons tijdschrift weten we vele mensen in contact te brengen met de geschiedenis van Westerwolde. Online – onze website en sociale media – is ons bereik minstens zo groot. Dat danken we aan onze zeer alerte webmaster Marten Fokkens. Sinds 2010 zet hij zich in voor de werkgroep Streekhistorie Bellingwedde, die is opgegaan in de Historische Vereniging Westerwolde. Ook is Fokkens al vele jaren actief voor de Stichting Wandelen in Westerwolde. Op 25 juni 2022 werd hij naar Gasterij Natuurlijk Smeerling gelokt. Aldaar werd hij volledig verrast met de benoeming tot Lid in de Orde van Oranje-Nassau. Uiteraard was een delegatie van ons bestuur aanwezig om ons collega-bestuurslid geluk te wensen met deze mooie blijk van waardering.

Marten Fokkens benoemd als Lid in de Orde van Oranje-Nassau.

Luthers en Westerwolde

Op zaterdag 17 september kon na twee jaar eindelijk onze excursie naar Amsterdam plaatsvinden. Met vijftig deelnemers was de excursie bijna volgeboekt. Ons lid Hanne Wilzing ontving ons in het Luthermuseum in de hoofdstad. Wilzing, opgegroeid in Onstwedde, is werkzaam als algemeen secretaris van de Evangelisch-Lutherse Gemeente te Amsterdam. In onvervalst 'Onstwedders' heette hij de bezoekers welkom. Maar er was nog een belangrijke reden om ons deze dag te verdiepen in het Lutherse erfgoed. Wist u dat er bij Winschoterzijk (dus in Westerwolde) een Lutherse kerk heeft gestaan? Het stadsbestuur van Winschoten stond

in de achttiende eeuw een kerk binnen de stad niet toe, waardoor de gemeenschap moest samenkomen in Westerwolde. Ook in Pekela ontstond in de negentiende eeuw een Lutherse gemeenschap, daarover vertelde mevrouw Engels-Kruize. Na het museumbezoek wandelde het gezelschap naar de Oude Lutherse kerk aan het Spui. Na de middagpauze kregen we een rondleiding in deze in 1632-1633 gebouwde kerk. We sloten de middag af in de Maarten Lutherkerk in Amsterdam-Zuid. Deze in 1937 in gebruik genomen kerk, doet nu dienst als ontmoetingscentrum en ons gezelschap werd hier getraakteerd op een voortreffelijk diner. Met dank aan de excursiecommissie kunnen we terugkijken op een zeer geslaagde excursie!

We verzoeken u uw contributie van €25,- voor het jaar 2023 te voldoen op IBAN-nummer NL80 RABO 0358606063. Alvast dank voor uw actie!

In het voorjaarsnummer 2023 zullen we terugblikken op de ledenbijeenkomst van 15 oktober 2022.

Vergaderdata in 2022

(onder voorbehoud!)

17 december Ledenbijeenkomst Ons Noaberhoes, Veelerveen

Voor vergaderdata en activiteiten in 2023, zie: www.verenigingwesterwolde.nl

Lid worden van HVW en Terra Westerwolda thuis ontvangen? Dat kost slechts € 25,00 per jaar!

U krijgt dan niet alleen Terra Westerwolda drie keer per jaar thuisbezorgd, maar bent ook welkom op onze vergaderingen en bij interessante lezingen over de geschiedenis van Westerwolde. Jaarlijks wordt er voor leden ook een excursie georganiseerd.

Word daarom lid van de Historische Vereniging Westerwolde (HVW)!

Dat kan via de website: www.verenigingwesterwolde.nl, maar u kunt ook contact opnemen met Kineke Kuper-Dijkmeijer, secretaris, Venneweg 15, 9541 XN Vlagtwedde, telefoon: 0599-313529, e-mail: secretaris-HVW@kpnmail.nl. Bank HVW: NL80 RABO 0358 6060 63.

Historische actualiteiten

In deze rubriek wordt ingegaan op actualiteiten die betrekking hebben op de cultuur en historie van Westerwolde.

Foto: Rijksdienst voor de Monumentenzorg en Collectie Groninger Archieven.

100-jarig 'Uw Koninkrijk kome'

In 1922 nam de Nederlands Hervormde Evangelisatie in Veelerveen hun kerkgebouw 'Uw Koninkrijk kome' in gebruik. Op 10 september 2022 werd dit herdacht en gevierd met een markt en verschillende activiteiten. Opmerkelijk, omdat de kerk al sinds 2005 niet meer dienst doet als gebedshuis van de opgeheven

Evangelisatie. Toch speelt het markante gebouw nog steeds een rol in het dorpsleven, want sinds 2016 wordt het voormalige kerkgebouw gebruikt als lunchroom.

De Middeleeuwen in het Noorden

Vrijheid, vetes, vagevuur. De Middeleeuwen in het Noorden. Dat is de titel van de expositie die tot 7 mei 2023 in het Fries Museum in Leeuwarden te zien is. Tot de 'Vrije Friese Zeelanden' behoorde ook het historische Reiderland, waartoe Blijham en Bellingwolde behoorden. De expositie toont dat deze tijdsperiode veel meer behelsde dan het hoofse ridderleven of het vrome kloosterleven. De lokale en persoonlijke vetes worden met verschillende voorbeelden en spectaculaire objecten geïllustreerd.

Kanon aangetroffen bij Valtherschans

Vierhonderd jaar geleden werd er een simpel verdedigingsbouwwerk bij de weg van Valthe naar Westerwolde aangelegd: de Valtherschans. In de zomer van 2022 is tijdens de reconstructiewerkzaamheden op locatie een zeventiende-eeuwse kanon gevonden. Bijzonder, want in Oudeschans en Bourtange zijn nooit kanonnen gevonden. Het geschutstuk bij de Valtherschans is waarschijnlijk een 6-ponder met verlengde loop. Aan de zijkant van het kanon zijn nog twee houders intact waarmee het kanon kon worden meegetrokken.

De Valtherschans op de kaart van Cornelis Pijnacker, 1639.

Nieuwe documentaire over Kamp De Beetse

Filmclub Sellingen heeft een documentaire gemaakt over de geschiedenis van het voormalig werk- en interneringskamp De Beetse. De film is op zaterdagmiddag 18 juni 2022 overgedragen aan de werkgroep Kamp de Beetse en vanaf dat moment te zien in het museum.

De grote nostalgieshow in het MOW

Nog tot en met begin 2023 kun je je nostalgische hart ophalen in de tentoonstelling *De grote nostalgieshow* in het MOW | Museum Westerwolde in Bellingwolde. De tentoonstelling verkent de verschillende betekenissen van nostalgie in onze tijd.

Verschiedene tijdvakken komen daarbij aan bod. De collectie van het museum heeft bij dit alles een speelse rol. Van brommers kieken tot de geur van gummetjes.

Bezoek ook onze website voor meer historische wetenswaardigheden en het laatste verenigingsnieuws:
www.verenigingwesterwolde.nl

Terra Westerwolda wordt mede mogelijk gemaakt door het MOW | Museum Westerwolde: www.hetmow.nl

